Переклад Бориса Тена

ДІЙОВІ ОСОБИ

Марк Антоній
Октавій Цезар > тріумвіри.
Марк Емілій Лепід
Секст Помпей.
Доміцій Енобарб
Вентідій
Ерос
> прибічники Антонія.
Скар
Деркет
Деметріп
Філон
Меценат
Агріппа
Долабелла
> прибічники Цезаря.
Прокулеп
Тірей
Галл
Менас
Менекрат > прибічники Помпея.
ВаррШ
Тавр, полководець Цезаря.
Какідій, полководець Антонія.
Сілій, воєначальник у війську Вентідія.
Євфроній, посол Антонія до Цезаря.
Алексас
Мардіан
служники Клеопатри.
Селевк
Діомед.

Провісник.
Селянин.
Клеопатра, цариця Єгипту.
Октавія, сестра Цезаря і дружина Антонія.
Харміана
> служниці Клеопатри.
Ірада
Воєначальники, легіонери, гінці, слуги та придворні.
Місце дії — в різних частинах Римської імперії.

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Александрія. Зала в палаці Клеопатри.
Входять Деметрій і Філон.
Філон Ні, полководець наш ума позбувся
Таки до решти. Гордий погляд той,
Що ним він, наче Марс, увесь в броні
Перед полками блискав войовниче,
Тепер лиш до смаглявого лиця
Прикутий віддано. А буйне серце,
Що в лютій битві розпирало груди,
Аж пряжки лопались, остигло зовсім
І міхом стало, віялом — циганці
Жагу студити.
Сурми. Входять Антоній і Клеопатра з почтом. Євнухи обмахують її опахалами.
Ось один із трьох
Усесвіту стовпів, що обернувся
В повіїного блазня. Помилуйся.
Клеопатра Якщо любов це,— чи вона велика?
Антоній Жебрацька то любов, що знає міру.
Клеопатра Та я їй хочу визначити межі.
Антоній Шукай тоді й землі нової, й неба.
Входить один із Антонієвих слуг.
Слуга Новини з Рима, добрий мій владарю.

Антоній Яка нудота. Коротко: в чім річ?
Клеопатра Ні, розпитай, Антонію, докладно.
А може, Фульвія гнівиться, може,
Скудобородий Цезар шле тобі
Веління грізне: "Те зроби й оте;
Постав цього на царство, скинь того;
Як ні,— скараємо".
Антоній Ну, що ти, люба!
Клеопатра Кажу — можливо... Ні, таки напевно:
Тобі не залишитись тут. Мабуть,
Тебе відкликав Цезар... тож дізнайся!
Що вимагає Фульвія? чи Цезар?..
А чи обоє?.. Клич сюди гінців.
Ти зчервонів, клянусь вінцем Єгипту!
Ти так боїшся Цезаря? Чи, може,
Соромишся почути від прибулих,
Як люто шпетить Фульвія тебе?
Де ж ті гінці?
Антоній Хай з Тібром сплине Рим,
Склепіння хай завалиться державне,-
Моя оселя — тут! Всі царства — тлін.
Земля — лиш гній, однаково корисний
Людині й звіру. Велич вся життя
У цьому ось.
(Обіймає Клеопатру)
У пристрасті безмежній,
Що в ній — і це, нехай під страхом кари,
Я світу доведу— нема нам рівних!
Клеопатра Неправда пишномовна. Як же ти
На Фульвії женився без кохання?
Я не безумна ще — Антоній завжди
Собою буде.
Антоній Вірний Клеопатрі.
Та я тебе коханням заклинаю:
Не гаймо часу на пусті сперечки.

Хай кожна мить несе нам насолоду.
Яким розвагам віддамо цей вечір?
Клеопатра Послухай-но гінців.
Антоній Яка ж уперта!
Та все цариці до лиця — і гнів,
І сміх, і сльози. Кожен рух чуття
У неї чарівливий і прекрасний.
Що ті гінці? Я твій і тільки твій.
Ходім, пройдімося вечірнім містом —
На люд поглянемо,— ходім, царице?
Сама ж хотіла вчора.
(До слуги)
Геть. Ні слова.
Антоній і Клеопатра з почтом виходять.
Деметрій Ох, легковажить Цезарем Антоній.
Філон Часами він,— немовби й не Антоній,-
Так мало в нім тоді величних рис,
Антонію властивих.
Деметрій Жаль, що сам
Підтверджує плітки він лихомовні,
Які сягнули Рима. Сподіваюсь,
Він завтра буде інший. Прощавай.
Виходять.
СЦЕНА 2
Там же. Інша зала.
Входять Харміана, Ірада, Алексас і провісник.
Харміана Вельможний Алексасе, найлюбіший Алексасе, найчудовіший Алексасе, майже найдосконаліший Алексасе! Де ж той ворожбит, якого ти гак вихваляв цариці? Хоч би глянути мені на майбутнього чоловіка, що буде, як ти кажеш, вінком прикривати свої роги!
Алексас Віщуне, гей!
Провісник Що зволите?
Харміана Це він?
Це ти — всезнавець?

Провісник Я читаю трохи
Велику книгу таємниць природи.
Алексас Ти покажи йому долоню.
Входить Е н о б а р б.
Енобарб Швидше
Бенкет готуйте. І вина удосталь —
Пить будем за здоров'я Клеопатри.
Харміана Дай, добрий чоловіче, й долю добру.
Провісник Не можу дати — я лише віщую.
Харміана Ну, навіщуй.
Провісник Краса твоя зросте.
Харміана Він має на думці — у товщину.
Ірада Ні, просто ти під старість будеш підмальову-
ватись.
Харміана Ет! Аби лише не кляті зморшки!
Алексас Не гнівай його віщунської величності. Увага.
Харміана Тихо!
Провісник Частіш кохатимеш сама, ніж будеш
Коханою.
Харміана Ще чого! Краще вже тоді я розпалюватиму
печінку вином, а не коханням!
Алексас Та слухай же його.
Харміана Ну, добре. Давай що-небудь надзвичайне. Хай
одного дня я вийду за трьох царів і зразу ж овдовію. Хай у п'ят-
десят приведу дитину, якої боятиметься сам Ірод Іудейський. Або
стану дружиною Октавія Цезаря і зрівняюся з моєю панею.
Провісник Переживеш ти ту, котрій слугуєш.
Харміана Оце чудово! Довголіття мені солодше за інжир.
Провісник В минулому ти більш зазнала щастя,
Аніж його зазнаєш.
Харміана Тоді, виходить, моїм дітям не ждати шляхетних
імен? Скажи хоч, скільки я матиму синів та дочок?
Провісник Дай кожному з бажань твоїх утробу —
Напевно мала б ти мільйон дітей.
Харміана Йди геть, дурню! Прощаю тобі тільки тому, що

ти не людина, а чаклун.
Алексас А ти думала, про твої бажання знає тільки твоє ложе?
Харміана Ні, стривай. Поворожи тепер Іраді.
Алексас Всі ми хочемо знати свою долю.
Енобарб Щодо мене, та й багатьох вас, то я знаю, яка сьогодні жде нас доля,— будемо п'яні як ніч.
Ірада Ця долоня віщує лише цнотливе життя, і нічого більше.
Харміана Так само, як повноводий Ніл віщує голод.
Ірада Та годі, навіжена, ти ж не ворожка.
Харміана Якщо пітні долоні не віщують плодючості, то, значить, я й за вухом не вмію почухати. Будь ласка, наворожи їй щось найзвичайнісіньке.
Провісник У вас однакова доля.
Ірада Але яка, яка саме? Розкажи докладніше.
Провісник Я вже сказав.
Ірада Невже я бодай на палець не щасливіша за неї?
Харміана Ну, а якщо й щасливіша — куди ти б той палрць доточила?
Ірада Та вже ж не до носа чоловікові!
Харміана Хай береже нас небо від непристойних здогадів! Ну, а тепер Алексас — його доля, його доля! Благаю тебе, Ізідо всеблаженна, хай він ожениться з неплідною, і хай вона умре, а другу жінку дай йому ще гіршу! І далі хай жінки у нього будуть щораз гірші й гірші, аж поки найгірша з усіх із реготом проведе його, стонадцять разів рогатого, до могили. Згляньсяна мою молитву, Ізідо милосердна, відмов мені в чому хочеш, тільки не в цьому,— благаю тебе, Ізідо милосердна!
Ірада Амінь. Згляньсяся, богине всеблаженна, на наші молитви. Якщо прикро бачити порядного чоловіка, одруженого з гультяйкою, то ще прикріше дивитись на негідника, якому не наставили рогів. Отже, хоч би задля справедливості, пошли йому, Ізідо кохана, долю по заслузі.
Харміана Амінь!

Алексас Бач які! Якби-то від них залежало зробити мене
рогатим, вони б залюбки стали повіями, аби тільки цього досягти.
Енобарб Тихіше, йде Антоній.
Харміана Ні, цариця.
Входить Клеопатра.
Клеопатра Ти бачив пана?
Енобарб Ні, моя владарко.
Клеопатра Його тут не було?
Харміана Ні, не було.
Клеопатра Він мав уже веселощам віддатись,
Але згадав про Рим свій... Енобарбе!
Енобарб Що, владарко моя?
Клеопатра Знайди його
І приведи сюди. А де Алексас?
Алексас Я тут, владарко. Он іде наш пан.
Входять Антоній, гонець і почет.
Клеопатра Ходімо,— ніби ми його не бачим.
Клеопатра, Енобарб, Алексас, Ірада, Харміана, провісник і слуги
виходять.
Гонець Пішла війною Фульвія твоя.
Антоній На Люція, мойого брата?
Гонець Так.
Війна була недовга. Помирились
Вони невдовзі й виступили разом
Супроти Цезаря. Однак, сильніший,
Він зразу ж їх з Італії прогнав.
Антоній Гаразд. Щось гірше є?
Гонець Погані вісті — віснику біда.
Антоній Коли їх боягуз чи дурень чує.
Кажи усе. Те, що було,— минуло.
Прийму я правду, навіть найстрашнішу,
Радніш за лестощі.
Гонець Є прикрі вісті.
Парфянське військо перейшло Євфрат;
Вся Азія в руках у Лабієна:

Від Сірії його знамена мають
До Лідії й Іонії, тоді як...
Антоній ... тоді як наш Антоній...— ти ж бо це
Сказати хочеш?
Гонець О мій володарю!
Антоній Кажи прямiше, висловів не зм'якшуй.
Про Клеопатру мов, як мовлять в Римі.
Лай так, як Фульвія. Перелічи
Усі мої провини так суворо,
Як це злоба й правдивість лиш уміють.
Ми потуранням плодим бур'яни,
Та докір їх виполює. Ну, годі,-
Іди собі.
Гонець Корюсь твоїм наказам.
(Виходить)
Антоній А з Сікіона є які новини?
1-й слуга Гей, посланець із Сікіона! Де він?
2-й слуга Він тут, наказу жде.
Антоній Нехай заходить...
Вже час порвать міцні Єгипту пута,
А то я збожеволію...
Входить 2-й гонець.
Ну, що там?
2-й гонець Твоя дружина Фульвія померла.
Антоній Померла Фульвія? Де?
2-й гонець В Сікіоні.
(Подає листа)
Тут пишеться і про її хворобу,
Й про інші, теж важливі справи.
Антоній йди.
2-й гонець виходить.
Душа велика відійшла. Я сам
Бажав цього. Як часто ми з презирством
Те відкидаєм, що нам потім любе!
А те, що нам подобалося досі,

Спротивлюєм собі. Тепер вона
Жадана, бо — вже мертва. О, коли б
Могла її підняти та рука,
Котра її штовхнула у могилу!
Ні, геть мерщій від цеї чарівниці!
Сто тисяч бід ще гірших наживу
Тут бездіяльністю. Гей, Енобарбе!
Входить Е н о б а р б.
Енобарб Що, повелителю, накажеш?
Антоній Негайно треба звідси виїжджати.
Енобарб Це вб'є наших жінок! Адже для них усяка не-
ласка — це смерть. А наш від'їзд їх доконає.
Антоній Я мушу їхати.
Енобарб Ну, якщо це так конче потрібно, то хай умира-
ють. Шкода було б кидати їх задля дурниці, але як ідеться пре
щось важливе, тоді всі жінки — дурниця! Клеопатра зразу ж умре,
тільки-но вчує. Я вже разів двадцять бачив, як вона вмирала!
і то з куди меншого приводу. Мабуть, смерть має в собі щось
дуже принадне, коли вона така охоча до її обіймів.
Антоній В ній надто хитрощів багато.
Енобарб Ні, владарю! Всі ЇЇ пристрасті — це щирий вияв
чистого кохання. Не досить сказати, що її зітхання й сльози —ц"
вітер і дощ: таких ураганів і злив жоден календар не відзначав.
Це не хитрощі. А коли й так, то вона панує над бурями не гірше,
ніж сам Юпітер.
Антоній Було б не бачити її ніколи!
Енобарб Владарю мій! Тоді б ти не побачив найбільшого
в світі чуда. А не зазнав би ти цього щастя, то й уся подорож
твоя була б даремна.
Антоній Фульвія померла.
Енобарб Що?
Антоній Фульвія померла.
Енобарб Фульвія?
Антоній Померла.
Енобарб Що ж, володарю, принеси богам подячну жерт-

ву. Коли їхнім божественностям заманеться відібрати в чоловіка жінку, хай він згадає про земних кравців і заспокоїться на тому, що замість старого вбрання йому пошиють нове. Якби на світі не було жінок, крім Фульвії, то було б що втрачати і за чим побиватися. А твоєму лихові легко зарадити: із старої сорочки вийде нова спідничка. Треба, справді, цибулею натерти очі, щоб із такого приводу плакати.

Антоній Те, що вона в державі заварила,
Відсутності моєї не потерпить.

Енобарб А справа, яку ти заварив тут, у Єгипті, теж без тебе не обійдеться. Особливо твоя справа з Клеопатрою аж ніяк немислима без тебе.

Антоній Та годі жартувать. Оголоси
Наказ воєначальникам. Цариці
Я сам усі причини роз'ясню
І попрощаюсь. Кличе нас не тільки
Смерть Фульвії та голос почуттів,-
Листи від друзів також закликають
До Рима поспішати: Секст Помпей
Повстав на Цезаря і владарює
На морі. А народ, в чуттях мінливий,
Ніколи за життя людей не цінить —
Лишень по смерті, тож і переносить
Чесноти всі великого Помпея
На сина, що не славен ні умом,
Ні мужністю — хіба ім'ям та військом,
А в полководці пнеться. Для держави
Такі затії небезпечні. В нас
Чимало розплодилося такого,
Достоту кінський волос: у воді —
Хробак, та й годі, а як вп'ється в тіло,
То гірш змії отруйної. Іди
І передай наказ мій — готуватись.
До відплиття негайно.

Енобарб Передам.

Виходять.

СЦЕНА 3

Там же. Інша кімната.

Входять Клеопатра, Харміана, Ірада й Алексас.

Клеопатра То де ж він?

Харміана Я не бачила його.

Клеопатра

(до Алексаса)

Довідайсь, де він, з ким і що він робить.

Затям лиш: я тебе не посилала.

Якщо смутний він, скажеш — я танцюю,

Веселий — то нездужаю. Ну, швидше.

Алексас виходить.

Харміана Коли ти й справді любиш, ясна пані,

То не таким шляхом слід добиватись

Його любові.

Клеопатра Що ж порадиш ти?

Харміана Ні в чому не переч йому, дай волю.

Клеопатра Яка дурна! Я ж так його утрачу!

Харміана Царице, не доводь його до краю:

Не любим ми того, хто нас лякає.

Ось і Антоній.

Входить Антоній.

Клеопатра Хвора я й недужа.

Антоній

(убік)

Чи стане духу задум свій здійснити?

Клеопатра Я падаю... Дай руку, Харміано.

Ходім відціль. Терпіти вже несила.

Всьому є край.

Антоній Царице найдорожча!

Клеопатра І не підходь до мене!

Антоній Що з тобою?

Клеопатра У тебе, бачу, непогані вісті.

Ну, що дружина шлюбна пише? їдь!

Вона тебе даремно відпустила.
Хай зна — я не держу тебе, не маю
Такої сили. Ти ж бо їй належиш.
Антоній Одним богам відомо...
Клеопатра Так ганебно
Цариць іще не зраджували! Правда,
Я це передчувала.
Антоній Клеопатро!
Клеопатра Чи я могла повірити тобі,-
Хоч ти всіма богами в небі клявся,-
Якщо ти зрадив Фульвію? Безумство —
Запевненням клятвопорушних уст
Знов довірятися.
Антоній Ясна царице!
Клеопатра Будь ласка, слів не добирай солодких.
Скажи "прощай",— і в путь. Коли до нас
Напрошувавсь, мав час ти для розмов —
Не про від'їзд. В устах моїх, в очах
Ти бачив вічність, у заломі брів
Блаженство,— я уся була небесна.
Я й досі та ж, але великий воїн —
Брехун, як виявляється, великий.
Антоній Стривай.
Клеопатра Була б я мужем — ти б дізнався,
Що й в єгиптян відвага є.
Антоній Царице,
В нагальній справі мушу відлучитись,
Та серцем я з тобою залишусь.
Бряжчать в Італії мечі усобиць:
Вже Секст Помпей відрізав Рим від моря,
А двоєвластя тільки розбрат сіє,
І всі, хто досі знав саму зневагу,
Набравши сил, знов увіходять в ласку.
Помпей у славі батьковій з вигнанця
Стає героєм, у серця вповзає

До невдоволених сучасним станом,
А їх число загрозливо росте.
Застоєм хворий край і жде рятунку-
Великих змін. А ще одна причина,
Яка цілком виправдує від'їзд мій,-
Смерть Фульвії.
Клеопатра Хоч я і легковірна,
Та не дитя, щоб вірити казкам.
Померла, кажеш?
Антоній Так, моя царице.
Візьми ось — на дозвіллі прочитаєш
Про всі її учинки горезвісні;
Найкращий з них — останній. Тут про нього
Написано: коли і де померла.
Клеопатра Оце твоя любов? А де ж священні
Фіали скорбних сліз? Ні, бачу, бачу —
Так само ти й мою зустрінеш смерть.
Антоній Облишмо сперечання ці. Послухай,
Що думаю робити. А зроблю,
Як ти порадиш. Сяйвом тим огненним,
Що живить нільську твань, клянусь: я твій
Солдат, слуга, йду на війну чи мир,
Як ти звелиш.
Клеопатра
(до Харміани)
Ослаб шнурівку. Ні,
Не треба вже. То стисне, то відпустить —
Як та любов Антонія.
Антоній Облиш!
По правді оціни його любов,
Тверду й несхитну.
Клеопатра й Фульвія це скаже.
Будь ласка, відвернись,— поплач за нею,
А потім попрощайся і скажи,
Що плакав ти за мною,— розіграй

Майстерну сцену почуттів облудних,
І щоб було на правду схоже.
Антоній Змовкни!
Не сердь мене!
Клеопатра Це все, на що ти здатен?
А втім, незле.
Антоній Нехай цей меч...
Клеопатра І Щит...
Чудово. Можна й краще... Харміано,
Чи бач, як шаленіти починає
Цей римський Геркулес?
Антоній Я йду, шановна.
Клеопатра Дозволь два слова, мій вельмишановний!
Ми розлучаємось... Та ні, не те.
Ми так кохалися... Ні, знов не те.
Ти знаєш добре... Що це я хотіла?
Забутлива я стала, як Антоній,
Бо й я забута.
Антоній Не були б законом
Твої для мене примхи,— я б сказав,
Що ти — сама примхливість.
Клеопатра А нелегко
Носити примхи ці так близько серця,
Як Клеопатра носить. Та пробач.
Вони ніщо, коли тобі нелюбі,
Тебе відціль вимоги честі кличуть,-
Що ж, будь глухий до забагів моїх,
Хай всі боги тебе провадять! Хай
Твій меч вінчає лаврами звитяга,
А путь удачі стелять.
Антоній Ну, ходім.
Розлука наша й не розлука зовсім:
Ти будеш і на віддалі зі мною,
А я, відпливши, залишусь з тобою.
Отож у путь!

Виходять.

СЦЕНА 4

Рим. Покої в домі Цезаря.

Входить з листом у руках Октавій Цезар, за ним — Лепід і слуги.

Цезар Поглянь, Лепіде, і побачиш сам,
Що ганити високого співбрата —
Не Цезарева вдача. Ось що пишуть
Мені з Александрії: "Вудить рибу
Та цілі ночі п'є в огнях бенкетних".
У цього мужа мужності не більше,
Ніж в Клеопатри, доньки Птолемеїв;
Жіночності ж не менше, ніж у ній,
Ледь-ледь прийняв послів, ледь пригадав,
З ким владу ділить. Чоловік цей, видно,
Утілює всі вади, всі пороки.

Лепід Все ж вади ті, гадаю, не затьмарять
Його чеснот, які на тлі пороків,
Неначе зорі у нічному небі,
Засяють ще яскравіше. Вони
Не придбані — вспадковані. Не сам він
їх обирав, але не зміг позбутись.

'Цезар Поблажливий ти надто. Як не гріх
Валятися в постелі Птолемеїв,
За жарти царства дарувать, пиячить
З рабом запанібрата чи тинятись
Удень по місту, битись навкулачки
Із набродом смердючим,— то нехай!
(Яким холоднокровним треба бути,
Щоб цим не гидувать!) Але йому
Немає виправдання, бо й на нас
Кладе він легковажністю своєю
Тягар відповідальності. Нехай би
В розпусті марнував собі дозвілля
І, висохши з переситу на тріску,
Покутував за це,— та гаять час,

Що кличе, ніби дзвін, до справ державних!
Слід вичитать йому, як хлопчакові,
Що, зневажаючи здоровий глузд,
Забув обов'язок та й бешкетує.
Входить гонець.
Лепід Он ще новини.
Гонець Цезарю, наказ
Твій виконано. Вісті із кордонів
Ітимуть щогодини. Пан на морі,
Як і раніш, Помпей — за нього ті,
Хто Цезаря боїться; у примор'я
Тікають невдоволені до нього
И тобі брехливими чутками шкодять.
(Виходить)
Цезар Я іншого й не ждав. Давно відомо:
Не милий, хто вгорі, хоч був жаданий,
Як піднімавсь. А хто скотивсь додолу —
Прихильності той знову набуває.
Любов юрби — як водорість у морі:
Туди й сюди жбурляють нею хвилі,
Аж поки й зогниє.
Гонець Приніс я вість,
Мій Цезарю, що Менекрат і Менас,
Пірати знані, знову розходились:
Скрізь кораблями хвилі моря крають,
Італії плюндрують береги.
Люд прибережний весь дрижить від страху,
А юнь до бою рветься. Тільки вийде
Судно у море — вже у них в руках.
А все ж, гадаю, імені Помпея
Бояться більше, ніж його меча.
Цезар Покинь же хтиві оргії свої,
Антонію! Як ти тікав з Модени,
Де Панса й Гірцій, консули, лягли
З руки твоєї, слідом за тобою

йшов голод. Ти, хоч звиклий до розкошів,
Всі злигодні терпів, немов дикун:
Пив кінську сечу й каламуть болотну,
Що бридить нею й звір. Ти залюбки
Збирав у лісі й ягоди кислющі,
Мов олень, що в снігу шукає паші,
Гриз кору деревну, а в Альпах, кажуть,
І падло їв, аж дехто умлівав,
На теє дивлячись, і (слухай, слухай!
Чи не завдасть це сорому тобі?)
Як воїн все ти стерпів, навіть щоки
Не дуже-то запали.
Лепід Жаль його!
Цезар Нехай хоч сором в Рим його поверне.
А нам з тобою час до зброї взятись —
Скликаймо спішно раду, бо затримка
Сприятиме Помпеєві.
Лепід Назавтра
Тобі відомості подам докладні,
Які поставити я зможу сили
На морі і на суші.
Цезар Я до завтра
Також про все довідаюсь. Прощай.
Лепід Прощай, державче. Сповісти, будь ласка,
Якщо тим часом знов якісь новини
З кордонів прийдуть.
Цезар Звісно, сповіщу.
Це мій обов'язок.
Виходять.
СЦЕНА 5
Александрія. Палац Клеопатрн.
Входять Клеопатра, Харміана, Ірада і Мардіан.
Клеопатра Харміано!
Харміана Що, володарко?
Клеопатра Дай мандрагори випити.

Харміана Навіщо?
Клеопатра Проспати хочу всю ту прірву часу,
Покіль Антонія нема.
Харміана . Не думай
Про нього стільки.
Клеопатра Зрада це.
Харміана Навряд.
Клеопатра Де євнух? Мардіане?
Мардіан Що завгодно
Моїй цариці?
Клеопатра Вже ж не співів. Євнух
Нічим мені не вгодить. Ти щасливий,
Що ти скопець і не летиш у мріях
З Єгипту геть. Ти знаєш, що то — пристрасть?
Мардіан Так, пані!
Клеопатра Справжня пристрасть?
Мардіан Ну, не зовсім
На діло я, звичайно, недолугий,
Та пристрасть добре уявляю. В мріях
Я — Марс, який Венеру любить.
Клеопатра Де він?
Як мислиш, Харміано, де він нині?
Сидить він чи стоїть? Іде? Чи їде?
Щасливий кінь, що на собі несе
Антонія! Неси безстрашно, коню!
Чи знаєш, хто твій вершник? Це Атлант,
Який трима півсвіту на раменах;
Він — людства оборона, щит і меч!
Шепоче він: "Де люба нільська змійка?"
Так звав мене Антоній. Я тепер
Сама п'ю цю божественну отруту.
Антонію! Чи згадуєш мене,
Всю чорну від палких цілунків сонця,
Всю в зморшках від років! Як був тут Цезар
Високочолий, всі мене вважали

За царські ласощі, було, й Помпей
Не раз мені ув очі заглядав,
Топив у них свій погляд, наче якір,
І умлівав, хапаючись за нього,
Мов за життя.
Входить А л е к с а с.
Алексас Прийми моє вітання,
Володарко Єгипту.
Клеопатра Ти нітрохи
Не схожий на Антонія, однак
Ти був із ним, і, наче позолота,
Тебе ця близькість покриває. Як там
Живе мій незрівнянний Марк Антоній?
Алексас Перлину цю віддаючи, царице,
її обцілував він дрібно-дрібно.
Його слова вп'ялись мені у серце.
Клеопатра їх чути хочу.
Алексас "Друже мій,— сказав він,-
Великій єгиптянці передай,
Що вірний римлянин їй посилає
Морської мушлі скарб. Нікчемність дару
Він виправить, піднісши їй до трону
Численні царства. їй,— так і скажи,-
Весь Схід підвладний буде". І, кивнувши,
Він скочив у сідло, мої ж слова
Кінь заглушив іржанням.
Клеопатра Був веселий
Чи журний?
Алексас Як пора, коли ні спеки,
Ні холоду,— ні журний, ні веселий.
Клеопатра От рівновага! Вдумайсь, Харміано,-
Ти вдумайсь тільки, що це за людина!
Не журний він, щоб тих не засмутити,
Хто бачить світло в ньому; не веселий,
Щоб зрозуміли: радісні думки

В Єгипті він лишив. Не це й не те.
Божественна гармонія! О любий!
Тобі й журба, й веселість до лиця!
І хто зрівнятись може із тобою
У тім і в другім?.. Ти стрічав гінців?
Алексас Так, владарко, не менше двадцяти.
Навіщо стільки?
Клеопатра В злиднях хай умре,
Хто народивсь в той день, як Клеопатра
Не вислала Антонію листа!
Чорнила дай, паперу, Харміано.
Спасибі, мій Алексасе.
(До Харміани)
Скажи-но,
Чи так коли я Цезаря любила?
Харміана О Цезар доблесний!
Клеопатра Вдавись цим словом!
Сказала б краще: "Доблесний Антоній!"
Харміана Славетний Цезар!
Клеопатра Вмиєшся ти кров'ю,
Клянусь Ізідою, як прирівняєш
Ти Цезаря до мужа над мужами.
Харміана Пробач уклінно, пані милосердна,-
Одначе я співаю не своєї.
Клеопатра Ким я тоді була? Дівчам зеленим,
Холоднокровним,— то й плела дурниці.
Паперу дай, чорнила. Безупинно
Гінців до нього слатиму з вітанням,
Аж доки обезлюдніє Єгипет.
Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Мессіна. Дім Помпея.
Входять Секст Помпей, Менекрат і Менас.

Помпей Якщо богам відома справедливість,
Вони поможуть нам у правім ділі.
Менекрат Вагання їхнє, доблесний Помпею,
Ще не відмова.
Помпей Поки допомоги
Благаємо, вона утратить цінність.
Менекрат Не відаючи, просимо не раз
Біди для себе, і, на наше ж благо,
Нам сили мудрі відмовляють. Часом
Молитва марна й на добро виходить.
Помпей Все буде добре, бо й народ за мною,
І море — наше, й міць моя росте,
Неначе місяць, що, передчуваю,
От-от досягне повні. Марк Антоній
В Єгипті бенкетує: для війни
Не встане він з-за столу. Другий, Цезар,
Збирає гроші, та серця втрачає.
А третій з них, Лепід, лестить двом першим;
Вони ж йому також, проте всі троє
Не люблять поміж собою.
Менас Цезар
З Лепідом у поході, військо грізне
Ведуть на нас.
Помпей Неправда. Де ти чув це?
Менас Від Сільвія.
Помпей Та ні, твій Сільвій марить:
Вони Антонія у Римі ждуть.
О звабна Клеопатра! Хай розцвітить
Любовний чар твої побляклі губи!
З'єднай красу з підступністю і хіттю,
В бенкетах затумань гульвісі мозок,
Принадами епікурейських страв
Розпалюй апетит. Хай честь його
У сні, в обжерстві, як у водах Лети,
Навік потоне!

Входить В а р р і й.
Варрію, це ти?
Варрій Приніс я точні вісті: Марк Антоній
У Рим прибуде за якусь годину,-
Уже давненько він відплив з Єгипту.
Помпей Волів би я почути ліпші вісті.
Чи думав я, мій Менасе, що цей
Закоханий гультяй шолом натягне
Для сутички нікчемної якоїсь?
А він, як полководець, вдвоє кращий,
Ніж ті обидва разом. Слухай, нам
Пишатись треба, що своїм повстанням
Ми від спідниць тієї єгиптянки
Такого ласолюбця відірвали!
Менас Навряд чи Цезар знайде спільну мову
З Антонієм, бо ж брат його й дружина
йшли проти Цезаря; хоч сам Антоній
У тім, гадаю, участі не брав.
Помпей Хто може знати, Менасе, до чого
Вони у розбраті своєму дійдуть?
Якби ми не загрожували їм,
Вони б як стій зчепились між собою.
Причин там досить, щоб піднять мечі
Один на одного. Та невідомо,
Чи острах перед нами не поможе
їх замирити і скріпити згоду.
Тож хай здійсниться зволення богів,-
Ми з дужих рук не випустим мечів.
Ходімо ж, Менасе.
Виходять.
СЦЕНА 2
Рим. Дім Лепіда.
Входять Енобарб і Лепід.
Лепід Гаразд учиниш, добрий Енобарбе,
Коли намовиш ти свойого пана

До лагідної мови.
Енобарб Я його
Намовлю буть лише самим собою
Із Цезарем, і ледве той посміє
Антонія образити, нехай він
Погляне згорда й загримить, як Марс!
Я, будучи Антонієм,— клянуся,-
Умисне не голив би бороди.
Лепід Не час нам нині зводити рахунки.
Енобарб Для справ назрілих завжди слушний час.
Лепід Маленькій справі треба поступитись
Перед великою.
Енобарб Якщо мала
Не важливіша.
Лепід Надто ти гарячий.
Не воруши жарин. А ось Антоній.
Входять Антоній і Вентідій.
Енобарб А онде Цезар.
Входять Цезар, Меценат і Агріппа.
Антоній
(до Вентідія)
Тут усе владнавши,
Рушаєм на парфян.
Цезар
(до Мецената)
Так, Меценате?
Спитай Агріппу.
Лепід Друзі благородні!
Мета велика нас єднає — хай же
Не буде чвар між нами. Щось не так —
Не гарячімось, бо здіймати галас
Через дрібничку — це троюдить рани,
А не лікує. Тож уклінно прошу,
Високі спільники, болючих місць
Торкатись якомога лагідніше

І не впадати в гнів.
Антоній Слова розумні.
(Вітаючи Цезаря жестом)
Було б тут наше військо, в бій готове,-
Зробив би я отак.
Фанфари.
Цезар Вітаю щиро
Тебе у Римі.
Атоній Дякую.
Цезар Сідай.
Антоній Сідай ти перший.
Цезар Ну, гаразд.
Актоній Я чув,
Мої ти вчинки гудиш, хоч лихого
Нічого в них нема, а навіть є,-
Тебе це не обходить.
Цезар Був би я
Смішний, якби гнівився за дрібничку,
Та ще й на тебе. Був би ще смішніший,
Коли б узявся докорять тобі
Тим, що мене нітрохи не обходить.
Антоній А як дививсь ти, Цазарю, на те,
Що я в Єгипті?
Цезар Точно так, як ти
На те, що я у Римі. Хоч якби
Ти й звідтіля кував лихе на мене,
Я б ще подумав.
Антоній Як — кував лихе?
Цезар Тобі це мусить бути зрозуміло.
Твоя дружина й брат твій воювали
Зі мною, й ти був приводом до того,
Ще й гаслом бойовим для них ти був.
Антоній Ти помиляєшся. Мене в ці справи
Мій брат не втаємничував. Я сам
Про них дізнався від людей надійних,

Твоїх споборників. Хіба усім тим
Брат і моєї честі не зганьбив?
Воюючи з тобою, не повстав
Тим самим і на мене? Я про все це
Писав тобі, і ти не заперечив.
Як ти шукаєш приводу для сварки,
То іншого якогось пошукай.
Цезар Ти просто вигороджуєш себе,
Мені приписуючи хибність суджень,
Та марно виправдовуєшся.
Антоній Ні,
Це все не так. Тобі — у цім я певен —
На думку спасти не могло, що я,
Товариш твій у спільній справі, гляну
Прихильними очима на війну,
Загрозливу і для мого спокою!
А щодо жінки — я й тобі бажаю
Жони з такою вдачею. І ти,
Кому за іграшку тримати в шорах
Третину світу,— ти б її не втримав.
Енобарб Коли б то кожному таку дружину! З такими
жінками і воювати можна.
Антоній Ті непогамовність та лукавство —
Я з жалем визнаю це — завдали
Тобі чимало клопоту,— та чим
Я можу помогти?
Цезар Тобі писав я,
Як ти гуляв в Александрії,— ти ж
Поклав листа в кишеню, не читавши,
й гінця прогнав із глумом.
Антоній Вдерся він
Без дозволу до мене. Трьох царів
Гостив я перед тим і натомився.
Так я й сказав йому на другий день,
Немовби перепрошуючи. Він,

Той посланець, не привід для розриву.
Якщо сваритись — то не через нього.
Цезар Ти поламав присягу. А тобі
Невже язик повернеться сказати
Таке про мене.
Лепіо Цезарю, вгамуйся!
Антоній Облиш, Лепіде, хай говорить далі.
Священна-бо й для мене честь, якої —
Він каже — я не маю. Ну ж бо, далі:
У чім я присягався?
Цезар Помогти
Людьми і зброєю, як попрошу,
І не поміг.
Антоній Вірніш сказать — забув:
Утіх отрута пам'ять відняла.
У чому винен — каюся, і це
Ні гідності моєї не принизить,
Ні сил не зменшить. Фульвія, мабуть,
Мене хотіла вирвати з Єгипту
Тим заколотом, що отут чинила.
І я, біди причина мимовільна,
Прошу за це пробачення, як честь
Мені велить.
Лепід Що вельми благородно.
Меценат А може, годі виливать жалі?
Пора забути їх, а пам'ятати,
Що зараз нам загрожує і кличе
До згоди.
Лепід Слушно кажеш, Меценате.
Енобарб І позичити один одному трохи приязні — віддас-
те борг, як про Помпея й чутка пропаде. Тоді у вас буде досить
часу для сварки, якщо не знайдете іншого діла.
Антоній Ти тільки воїн, і не більш. Замовкни.
Енобарб А я й забув, що правді слід мовчати.
Антоній Ти ображаєш нас усіх. Замовкни.

Енобарб Ну, годі. Буду я німий як риба.
Цезар Хоч Енобарб сказав не дуже чемно,
Та правильно. Як зберегти нам дружбу,
Коли ми так розходимось на ділі?
Якби я знав, що є обруч, який
З'єднає нас, я б обійшов за ним
Весь світ, від краю і до краю.
Агріппа Можна
Сказати, Цезарю?
Цезар Кажи, Агріппо.
Агріппа У тебе є по матері сестра —
Октавія прекрасна. Марк Антоній
Тепер вдівець.
Цезар Ні слова більш, Агріппо.
Якби це чула Клеопатра, мав би
Від неї ти за ці слова зухвалі.
Антоній Я нежонатий, Цезарю. Дозволь
Дослухати Агріппу.
Агріппа Щоб назавжди
Зміцнити вашу дружбу, а серця
Союзом нерозривним поєднати,
Щоб ви братами стали, хай Антоній
Октавію твою за жінку візьме:
її краса дає їй право бути
Жоною найдостойнішого мужа,
Та й чистота її, краса душевна —
Над всяку похвалу. Тоді зміліють
Всі кривди, що великими здаються,
А всі підозри, буцімто зловісні,
Пощезнуть. Правда казкою вам стане,
А то й казки вам правдою здавались.
її любов вас між собою зблизить
І нас усіх — із вами. Вибачайте
За сміле слово, та його я зважив.
Обов'язком підказане воно.

Антоній Що скаже Цезар?
Цезар Спершу хай Антоній
Свій погляд висловить.
Антоній А що Агріппа
Зробити владен, як скажу я: "Згода"?
Цезар Вся влада тут — у Цезаря в руках.
Так само, як сестра його.
Антоній Мені
Й не сниться відмовлятись від такої
Щасливої нагоди. Дай-но руку.
Здійсни цей добрий замір. І нехай
Любов братерська нам серця пов'яже
Для діл великих.
Цезар Ось моя рука.
Я віддаю сестру, якої в світі
Ніхто з братів так не любив. Нехай
Вона серця й держави поєднає,
І хай любов між нас повік не згасне.
Лепід Хай буде так. Щасливої години!
Антоній Не думав я з Помпеєм воювати.
Недавно він мені в пригоді став.
Спочатку я подякую йому,
Щоб не вважав невдячним, а тоді —
І виклик можна кинуть.
Лепід Час не терпить.
Не ми нападемо — Помпей наскочить.
Антоній А де він?
Цезар ! Під Мізеном.
Антоній Чи на суші
Багато війська в нього?
Цезар Так, багато,
Й щоразу більшає. На морі він
Господар повновладний.
Антоній Це я чув.
Зустрітися б із ним, і якнайшвидше.

Та перш ніж брати зброю, докінчім
Почату справу.
Цезар З радістю. Ходімо,-
Тебе з сестрою познайомлю я.
Антоній І ти, Лепіде, з нами.
Лепід Та мене,
Мій доблесний Антонію, і хворість
Не вдержала б.
Сурми.
Цезар, Антоній і Лепід виходять.
Меценат Раді вашому поверненню, друже!
Енобарб Половино Цезаревої душі, достойний Меценате!
Любий мій друже Агріппо!
Агріппа Дорогий Енобарбе!
Меценат Яке щастя, що все так добре владналось! А не-
погано вам велося в Єгипті!
Енобарб І не кажи,— удень спали до смерку, а вночі пи-
ячили аж до світання.
Меценат А чи правда, що на сніданок смажили по вісім
кабанів, і то на дванадцять осіб?
Енобарб Для нас це було, як муха для орла. Ще й не
такі дива бували на наших бенкетах,— є про що розказати.
Меценат Коли вірити чуткам, то вона — незвичайна кра-
суня.
Енобарб Вона полонила серце Антонія при першій же
зустрічі біля Кідну-ріки.
Агріппа Вона справді з'явилася там у нечуваній пишно-
ті, а чи мені наговорили зайвого?
Енобарб Зараз розповім.
Мов царський трон, сіяла над водою
її галера, золотом покрита;
Вітрила пурпуром цвіли пахучим,
Аж вітер млів з жаги до них, і весла
Сріблясті влад торкалися води
Під звуки флейт, за ними хвильки бігли,

Немов закохані. А Клеопатра!
Цього не описать! Вона лежала
Під балдахіном шовку золотого
Прекрасніша і за саму Венеру,
Природи мрію найяснішу. Наче
Усміхнені амури, коло неї
Стояли хлопчики рожевощокі
І леготом барвистих опахал
їй лиця ніжні обвівали, й цвів
Ще більше їх рум'янець.
Агріппа Пощастило ж
Антонію!
Енобарб її служниці, наче
Наяди ті, схилились перед нею
Й захоплено її ловили погляд.
Одна з них — справжня німфа!-стернувала,
Під дотиком лілейних рук умілих
Шовкові снасті трепетали. Линув
З галери аромат п'янкий на берег,
Куди із міста люд як хмара сунув.
На площі залишивсь один Антоній —
На троні сам на сам з повітрям чистим,
Яке, здавалось, також залюбки
Полинуло б назустріч Клеопатрі
Й лишило б замість себе порожнечу,
Якби могла терпіть її природа.
Агріппа Ця єгиптянка справді незрівнянна!
Енобарб Коли зійшла на берег Клеопатра,
Послав Антоній запросить її
На учту, та вона відповіла,
Що хтіла б гостем бачити його
У себе. Наш увічливий Антоній.
Який жінкам не відмовляв ніколи,
Разів з десяток поголивсь, пішов
На оргію і серцем заплатив

За те, що їв самими лиш очима.
Агріппа Божественна гетера! Юлій Цезар
Свій меч на ложі в неї залишив.
Де він орав, вона врожай зібрала.
Енобарб Я бачив раз, як Клеопатра бігла
По вулиці: засапалась вона
І не могла промовити ні слова,
Але й у сум'ятті була прекрасна:
И не дишучи, все ж дихала красою.
Меценат Тепер її навік Антоній кине.
Енобарб Ніколи в світі! Він не зможе. Роки
її не старять, і не в силі звичка
Всю вичерпать її різноманітність.
Втоливши пристрасть, інші набридають,
Вона ж жагу все більшу будить. Вабить
В ній навіть непотребство. Жрець побожний,
І той благословить її гріховність.
Меценат Якщо краса, порядність, ум — над серцем
Антонієвим владні, то для нього
Октавія — безцінний скарб.
Агріппа Ходімо,
Мій Енобарбе. Поки ти у Римі,
Моїм будь гостем.
Енобарб Дякую сердечно.
Виходять.
СЦЕНА 3
Там же. Дім Цезаря.
Входять Цезар, Октавія та Антоній.
Антоній Світ і обов'язки державні часом
Нас будуть розлучать.
Октавія Тоді за тебе
Уклінно я молитимусь богам.
Антоній Добраніч, Цезарю. А ти на мене,
Октавіє, не слухай нарікань.
Звичайно, я грішив, та це минулось,

І я змінюсь, мій друже. На добраніч.
Октавія На добраніч.
Цезар На добраніч.
Цезар та Октавія виходять.
Входить провісник.
Антоній Нудьгуєш за Єгиптом?
Провісник О, коли б
Не їздив ти туди, а я відтіль!
Антоній Чого це так?
Провісник Не поясню словами,
Та відчуваю — слід тобі вернутись
Назад в Єгипет.
Антоній Краще ти скажи:
Хто стане вище — я чи Цезар?
Провісник Цезар.
Тому, Антонію, тримайся далі
Від Цезаря. Твій демон-охоронець
Відважний, благородний, незрівнянний,
Як Цезаря немає поблизу.
А коло нього він ніяковіє,
Пригнічений. Тож будь від нього далі.
Антоній Про це — ні слова.
Провісник Лиш тобі одному.
В яку б ти гру не грав з ним — ти програєш,
А вже йому напевно пощастить,
Хоч би ти й добре грав. В його промінні
Ти гаснеш, мерхнеш. Нітиться, кажу,
Твій дух при ньому, нітиться і слабне;
На відстані ж він сильний.
Антоній Годі, йди.
Скажи, нехай сюди Вентідій прийде.
Провісник виходить.
Давно вже час йому в похід. Віщун —
Знання це чи випадок — мовив правду.
Покірні Цезареві й кості в грі —

Хитріший я, проте щастить йому.
Ми жереб кинем — виграв він. Бій півнів —
Він переміг; перепелиний — знову
Він б'є моїх, хоч кращих. До Єгипту!
Я тут женюсь — для миру, та душею,
Думками — я на Сході.
Входить В є н т і д і й.
А, Вентідій.
Ти підеш на парфян. Наказ готовий.
Ходімо, дам його тобі.
Виходять.
СЦЕНА 4
Там же. Вулиця.
Входять Л є пі д, Меценат і Агріппа.
Лепід Та не турбуйтесь. Поспішіть до ваших
Воєначальників.
Агріппа Нехай Антоній
Октавію обійме і — у путь.
Лепід До зустрічі в військовому уборі —
Вам панцер до лиця. Прощайте.
Меценат Мабуть,
Ми у Мізен прибудемо раніше,
Ніж ти, Лепіде.
Лепід Ваша путь — коротша.
Я ж гак роблю великий. Днів на два
Доберетеся швидше.
Меценат
і Агріппа В добрий час.
Лепід Нехай щастить.
Виходять.
СЦЕНА 5
Александрія. Палац Клеопатри.
Входять Клеопатра, Харміана, Ірада й Алексас.
Клеопатра Я хочу музики! Це хліб душі,
Що живить нас в коханні.

Всі Гей, музики!
Входить євнух М а р д і а н.
Клеопатра Ні, краще, Харміано, граймо в кулі.
Харміана Рука болить. Пограй-но з Мардіаном.
Клеопатра Що з жінкою, що з євнухами грати —
Однаково. То як, мій друже,— граєш?
Мардіан Якщо зумію.
Клеопатра Відповідь сумна,
Та добре, коли є бодай бажання.
Мені ж не хочеться. Подайте вудку —
До річки краще підемо ловити
На звуки музики дурненьких рибок.
А як лише вчеплю котру за зябра,
Скажу їй: "От, Антонію, й попавсь!"
Харміана Було ж то сміху, як змагались ви
З Антонієм, хто риби більш наловить!
Він як шарпне! — а на гачку рибина,
Вже в'ялена,— норець твій почепив!
Клеопатра О, що то за часи були! В той день
Я сміхом вивела його з терпіння.
І сміхом же приспала уночі,
А вранці, упоївши, знов приспала,
Своє вбрання на нього надягла,
А меч його взяла собі...
Входить гонець.
Це з Рима.
Порадуй же щасливими вістями
Мій спраглий слух.
Гонець Царице, о царице!..
Клеопатра Антоній вмер? Якщо ти скажеш так,
Ти вб'єш свою царицю, підлий рабе;
Якщо ж здоровий, вільний мій Антоній —
Ось золото, а ось моя рука,-
Уста царів побожно трепетали,
Цілуючи ці прожилки небесні!

То як він?
Гонець Добре.
Клеопатра На ж іще... Стривай,-
Про мертвих теж ми кажемо — їм добре.
Коли це так, я золото розплавлю
І ним заллю твоє зловісне горло.
Гонець Царице, вислухай.
Клеопатра Ну, говори.
Та доброго твій вигляд не віщує.
Якщо Антоній вільний і здоровий,
Чого ти скис? А негаразд із ним —
Ти мав би не ввійти сюди — влетіти,
Як фурія в вінку із змій!
Гонець Чи зволиш
Ти вислухать мене?
Клеопатра Тебе побити
Воліла б я. А скажеш, що Антоній
Живий, здоровий, Цезареві друг,
Не бранець в нього,— золотим дощем
Тебе осиплю.
Гонець Він здоровий.
Клеопатра Добре.
Гонець 1 Цезареві друг.
Клеопатра Ти чесний хлопець.
Гонець Вони із Цезарем — найкращі друзі.
Клеопатра їй-бо, озолочу!
Гонець Але, царице...
Клеопатра От не люблю я тих "але"! Псують
Вони всю мову. Краще б їх не чути!
"Але" — немов тюремник, що веде
Злочинця за собою. Слухай, друже,
Кажи все зразу — добре і погане.
То, кажеш, він із Цезарем у дружбі,
Цілком здоровий, кажеш ти, і вільний?
Гонець Що вільний, я не говорив, Антоній

З Октавією зв'язаний.
Клеопатра Це чим же?
Гонець Чим? Ложем.
Клеопатра Ох, я млію, Харміано.
Гонець Він одружився з нею.
Клеопатра А бодай
Чума на тебе, клятого, напала!
(Збиває його з ніг)
Гонець Царице, змилуйся!
Клеопатра Що ти сказав?
(Знову б'є його)
Геть, підлий рабе! Виколю тобі
Мерзенні очі, вирву все волосся!
(Термосить його щосили)
Звелю шмагати дротом, у ропі
Живим зва;мо!
Гонець Царице милостива,
Я ж тільки вість приніс, а не вінчав їх.
Клеопатра Скажи, що ти збрехав, і я тебе
Звеличу, дам багаті володіння,
А прочухан цей лишиться для тебе
Єдиною покарою за те,
Що прогнівив мене. Всім обдарую,
Чого просить твоя дозволить скромність.
Гонець Він одружився, царице.
Клеопатра Надто довго
Ти жив, поганцю!
(Вихоплює кинджал)
Гонець Ох, гайда навтіки!
За віщо? Я ж нічим не завинив.
(Утікає)
Харміана Опам'ятайсь, царице. Він ні в чому
Не винен.
Клеопатра Грім б'є часом і безвинних.
Хай на Єгипет рине Ніл! Голубки

Хай в змій обернуться. Верніть раба.
Хоч божевільна я, та не кусаюсь.
Харміана Боїться він.
Клеопатра Його я не займу.
Харміана виходить.
Зганьбила руки я свої, побивши
Нерівного,— а винна я сама.
Харміана і гонець вертаються.
Підходь, не бійся. Чесний, та невдячний
Труд — вість приносити лиху. Приємна
Стоусто хай лунає, а погану
І так відчуєм.
Гонець Я свій обов'язок
Виконував.
Клеопатра То як,— вій одружився?
Сильніш тебе ненавидіть не стану,
Як знову скажеш "так".
Гонець Він одружився.
Клеопатра А, будь ти проклятий! Ти знов своєї?
Гонець То що ж, брехати?
Клеопатра Краще & ти збрехав.
Тоді хоч пів-Єгипту хай затоне
І стане дном мулким для гаддя! Геть!
Коли б ти навіть, як Нарціс, був гарний,
Для мене ти — гидкий. Він одружився?
Гонець Царице, змилуйся.
Клеопатра Він одружився?
Гонець Не гнівайсь, я не хтів тебе гнівити,
Слухняного ж карати — не по правді.
Антоній і Октавія побрались.
Клеопатра Його підступність і тебе, нікчемо,
Негідником зробила. Геть відціль!
Твій римський крам задорогий для мене.
Лиши його собі, і згиньте разом!
Гонець виходить.

Харміана Владичице ласкава, заспокойся.
Клеопатра Я Цезарю уймада честі тим,
Що славила Антонія.
Харміана Й не раз.
Клеопатра І ось відплата. Проведіть мене,-
Я падаю. Ірадо, Харміано...
Та ні, нічого... Дожени його,
Алексасе, благаю,-розпитай,
Яка вона із себе, скільки літ,
Якої вдачі, кольору волосся...
Останнє не забудь! Хутчіш вертайсь.
Алексас виходить.
Зректись його навік... Ні, Харміано!
Хай він з одного погляду — Горгона,
Та з другого він — Марс.
(До Мардіана)
Нехай Алексас
Про зріст Октавії докладно взнає.
Дай руку, Харміано. Пожалій
Мене без слів. Ходімо звідсіля.
Виходять.
СЦЕНА 6
Біля Мізенського валу.
Входять під звуки сурем і барабанів, з військами, з одного боку Поклей і Менас, з другого — Цезар, Лепід, А н тю ній, Енобарб і Ме-
ценат.
Помпей Заручниками обмінялись ми.
Тепер ще поговорим перед боєм.
Цезар І я хотів почать з переговорів.
В листі ми виклали свої умови,
Які ти мав би зважити. Скажи,
Чи досить їх, щоб ти сховав у піхви
Свій меч обурений, а молодь буйну,
Що має тут загинути, вернув
Додому, на Сіцілію?

Помпей До вас,
Трьох і єдиних владарів держави,
До вас, намісників богів., звертаюсь,-
Невже лишиться батько мій без помсти,
І сина мавши, й друзів? Недарма
Був Юлій Цезар Брутові явився
Тоді в Філіппах,— він-бо знав, що ви
Відомстите за нього. А чому
Вступив у змову Кассій блідолиций?
Як зважився найчесніший з римлян Брут
Та інші з ним поборники свободи
Скривавить Капітолій? Лиш для того,
Щоб не стояв один над усіма.
І я для цього флот свій спорядив,
Що під його вагою море стогне.
Ним і скараю недостойний Рим
За те, що смертю батькові віддячив.
Цезар Щоб часом ти не схибив.
Атоній Ти, Помпею,
Нас флотом не залякуй. Ми на морі
Ще поговорим. А на суші, знаєш,
В нас більше сили.
Помпей Звісно,— й то настільки,
Що захопив ти дім мойого батька.
А що гнізда не в'ють собі зозулі,-
Живи тим часом.
Лепід Все це ні до чого.
Скажи нам краще, як приймаєш ти
Умови наші.
Цезар Це найголовніше.
Атоній Ми не збираємось тебе вмовляти —
Зваж сам, що корисніше...
Цезар 1 до чого
Ти призведеш, як більшого запрагнеш.
Помпей Мені ви залишаєте в обладу

Сіцілію й Сардінію, а я
Очистить маю море від піратів
І в Рим постачити вантаж пшениці,-
Як згода є, то розійдімось мирно,
Ні лез, ані щитів не пощербивши.
Цезар,
Атоній і
Лепід Такі умови.
Помпей Знайте, йшов сюди я
Із наміром умови ці прийняти,
Та Марк Антоній розгнівив мене.
Не варто б говорить, а доведеться:
Як воював із Цезарем твій брат,
То матері твоїй дала притулок
Сіцілія гостинна.
Антоній Знаю, знаю
Й давно, Помпею, думаю, як краще
Тобі за це віддячити.
Помпей Дай руку,-
Не сподівавсь, що тут тебе зустріну.
Антоній М'які на Сході ложа. Тож спасибі
За виклик несподіваний,— від цього
Я тільки виграв.
Цезар Дуже ти змінився,
Відколи ми розсталися.
Помпей Не знаю,-
Можливо, доля зла лице й порила,
Та серця не доступиться вона
І не підкорить.
Лепід Стрілись ми щасливо.
Помпей Так, сподіваюсь. То дійшли ми згоди?
Гаразд було б тепер її скріпити
Печатями і підписами.
Цезар Звісно,-
Це перш за все.

Помпей Ну а по тому — учта.
Хто перший пригощає? Киньмо жереб.
Антоній Я пригощу.
Помпей Ні, киньмо краще жереб.
Однаково ми шану віддамо
Твоїй єгипетській добірній кухні.
Я чув, що Цезар на тамтешніх учтах
Погладшав ніби.
Антоній Чув ти забагато.
Помпей Я зла не мислив.
Антоній Та й добра не мовив.
Помпей А ще я чув — Аполлодор приносив...
Енобарб Що з того? Ну, приносив...
Помпей Що приносив?
Енобарб Одну царицю Цезарю в мішку.
Помпей Я лиш тепер пізнав тебе. Ну, як
Живеться, воїне?
Енобарб Чудово. Й буде
Не гірше — ждуть мене чотири учти.
Помпей Ну, дай же руку. Я тобі не ворог.
Тебе я бачив у боях і заздрив
Твоїй відвазі.
Енобарб Я тобі не друг,
Та завжди мав для тебе схвальне слово,
Коли ти заслуговував на десять.
Помпей Мені твоя відвертість до вподоби.
Це до лиця тобі... Всіх на галеру
Прошу до мене.
Цезар,
Атоній
і Лепід Ми йдемо.
Помпей Ходім.
Всі, крім Менаса й Енобарба, виходять.
Менас
(убік)

Твій батько, Помпею, ніколи не уклав би цього
договору.
(До Енобарба)
Ми десь зустрічались?
Енобарб Здається, в морі.
Менас А й справді.
Енобарб Ти вправний на воді.
Менас А ти на суходолі.
Енобарб Я хвалю кожного, хто хвалить мене. А втім, то-
го, що я зробив на суходолі, не заперечиш.
Менас А я на воді.
Енобарб Воно-то так, хоча тобі краще було б — заради
власної безпеки —дещо й заперечити. Адже ти на морі великий
розбійник.
Менас А ти на суходолі.
Енобарб Коли так, то я зрікаюся своїх заслуг. Але дай
руку, Менасе. Якби наші очі мали суддівську владу, вони б зараз
заскочили на гарячому двох злочинців, що цілуються.
Менас У всіх людей чесні обличчя, хоч би що робили
їхні руки.
Енобарб Тільки не в гарненьких жінок.
Менас І не дивно. Адже їхні обличчя крадуть серця
Енобарб Ми прийшли сюди битися з вами.
Менас Щиро шкодую, що все скінчилося пиятикою.
Сьогодні Помпей просміє своє щастя.
Енобарб А назад уже годі відплакаги.
Менас Правду кажеш. Ми не сподівались побачити тут
Марка Антонія. Скажи, будь ласка, він одружився з Клеопаї ю?
Енобарб Цезарева сестра зветься Октавія.
Менас Атож. Вона була дружиною Гая Марцелла.
Енобарб А тепер вона дружина Марка Антонія.
Менас Та невже?
Енобарб Справді.
Менас То він і Цезар зв'язані назавжди.
Енобарб Якби мене спитали, я такого не провістив би.

Менас Мені здається, в їхньому шлюбі більше політи-
ки, ніж кохання.
Енобарб Мені теж. От побачиш: ці узи, замість зміцнити
їхню дружбу, стануть їй зашморгом. В Октавії — побожна, тиха і
спокійна вдача.
Менас Хто б не хотів собі такої дружини?
Енобарб Той, хто сам не такий, як-от Марк Антоній.
йому знов заманеться єгипетської страви. Тоді зітхання Октавії
роздмухають у Цезарі вогонь. І те, що їх з'єднує, стане приводом
до розриву. Антоній буде там, де його кохання, а тут він одру-
жився тільки задля вигоди.
Менас Можливо, й так. Ходім на корабель. Вип'ю за
твоє здоров'я.
Енобарб Що ж, давай — ми в Єгипті привчили до цього
свої горлянки.
Менас Ну, то ходім.
Виходять.
СЦЕНА 7
На борту Помпеєвої галери в Мізенському порту.
Музика. Входять кілька слуг з тацями.
1-й слуга Вони йдуть сюди. Декотрі з цих дубів ледве
тримаються на корінні,— їх звалить перший же вітерець.
2-й слуга Лепід уже геть червоний.
1-й слуга В нього зливають усі недопитки.
2-й слуга А як хто з ним заведеться, то він кричить: "Годі
Bav. годі!" — і лагодить їх умовляннями, а себе питвом.
1-й слуга Зате сам у незлагоді зі здоровим глуздом.
2-й слуга От що значить лізти в компанію великих людей.
Як на мене, то краще вже нікчемна тростина, ніж алебарда, якої
не підняти.
1-й слуга Сидіти у високому товаристві і не сміти й паль-
нем поворухнути — це все одно, що мати замість очей діри, вони
тільки спотворюють обличчя.
Сурми.
Входять Цезар, Антоній, Помпей, Лепід, Агріппа, Меценат,

Енобарб, Менас та інші воєначальники.
Атоній
(до Цезаря)
Щороку в них на східцях пірамід
Слід нільського розливу позначають:
Як вище — на врожай, а низько — значить
Жди недороду. Чим повніший Ніл,
Тим більше обіцяє він. З відпливом
У твань і мул сівач зерно закине,
А там вже недалеко і до жнив.
Лепід У вас там, кажуть, водяться предивні змії, чи тс
пак крокодили.
Антоній Водяться, Лепіде.
Лепід То оце зараз ваші змії, чи то пак крокодили.
купаються у вашій єгипетській твані та вигріваються під вашим
сонцем?
Антоній Авжеж.
Помпей
(до Лепіда)
Сідай, та ще вип'ємо. За здоров'я Лепіда!
Лепід Я трохи не теє, але від вас не відстану.
Енобарб Поки не заснеш. Боюся тільки, що швидше за-
снеш, ніж відстанеш.
Лепід Ні, справді,— я чув, що оті пірамеї Птолемідо-
ві — славні штучки. Не сперечайтесь — я сам чув.
Менас
(стиха, до Помпея)
Помпею...
Помпей Говори на вухо. Що там?
Менас
(стиха, до Помпея)
Встань, вийдім на хвилинку. Щось тобі
Сказати маю.
Помпей Почекай, я зараз.
Ще вип'єм за Лепідове здоров'я!

Лепід А що воно таке — ваша змія? Чи то пак кро-
кодили ця?
Антоній На вигляд воно схоже само на себе. Завширшки
якраз у свою широчину, заввишки-саме у свій зріст, і пере-
сувається, як усі, на своїх лапах; живиться тим, що їсть,
а якщо колись дух спустить, то душа його переселиться в інше
тіло.
Лепід А кольору якого?
Антоній Свого власного.
Лепід Дивовижна змійка.
Антоній Авжеж. І сльози має мокрі.
Цезар Цей опис його задовольнить?
Антоній Ну, звісно,— після всіх заздоровниць Помпеє-
вих. А ні — то він справжній Епікур.
Помпей
(до Менаса)
Чого вчепився знову? Відійди.
Роби, що сказано. А де мій кубок?
Менас
(стиха, до Помпея)
Таж вислухай мене — хоч для годиться.
Вставай.
Помпей
(до Менаса)
Ти збожеволів! В чому річ?
Помпей і Менас відходять убік.
Менас Тебе я завжди щиро шанував.
Помпей Служив мені ти віддано. Що ж далі?
Гей, друзі, веселіш!
Антоній Піски, Лепіде!
Не вгрузни, стережись.
Менас Ти хочеш стати
Володарем усього світу?
Помпей Як це?
Менас Питаю, хочеш стати владарем

Усесвіту?
Помпей Та як це може бути?
Менас Погодься лиш, і я, бідняк, тобі
Усесвіт подарую.
Помпей Що ти — п'яний?
Менас Ні, від вина я втримався, Помпею.
Лиш забажай, і ти — Юпітер. Все,
Чому кордоном океан і небо,-
Усе твоє.
Помпей Та як це осягнути?
Менас На кораблі в нас — три державці світу:
Я линви перетну, а вийдем в море —
Горлянки переріжемо всім трьом,
І все — твоє.
Помпей Робив би краще сам,
Без зайвих слів. Для мене це — підлота,
Для тебе — тільки служба. Мусиш знати,
Що я не вигоду над честю ставлю,
А честь — над вигодою. Як не гріх
Таке плескати язиком? Якби
Все це робилось потайки, без мене,-
Я б, може, і схвалив, але тепер
Повинен засудить. Облиш і пий.
Менас
(убік)
Он як? То далі сам собі шукай
Своє убоге щастя. Хто його,
Знайшовши, не бере,— той вже й не знайде.
Помпей П'ю за Лепіда!
Лнтоній Час його на берег
Відправити, Помпею,— за Лепіда!
Енобарб За тебе, Менасе!
Менас За Енобарба!
Помпей По вінця лий.
Енобарб

(показуючи на слугу, що виносить Лепіда)
Ото так здоровило!
Менас А що?
Енобарб Третину всесвіту поніс.
Менас Третина п'яна. От коли б то цілий,-
Все захиталось би.
Енобарб Ти більше випий —
І захитається.
Менас Ну що ж, давай.
Помпей А все ж бенкет наш — не александрійський.
Антоній До того йде. Ну, будьмо. За твоє
Здоров'я, Цезарю.
Цезар Це вже востаннє.
Сізіфів труд — коли полощеш мозок,
А він бруднішає.
Антоній Будь сином часу.
Цезар Вже краще — паном. Я б волів постити
Всі ці чотири дні, ніж мав одразу
Аж стільки випить за один.
Енобарб
(до Антонія)
Мій царю!
Чи не пора нам учту звеселити
Єгипетським вакхічним танцем?
Помпей Просим!
Антоній Тоді усі візьмімося за руки
й кружляймо, поки хміль свідомість нашу
Не втопить в Леті лагідній.
Енобарб Всі дружно
Ставаймо в коло, й музика гучна
Нехай лунає! Хлопчик хай заводить,
А ми підхопимо, наскільки сили
Нам вистачить в легенях.
Лунає музика. Енобарб розставляє танцівників у коло.
Пісня.

Дай нам, Бахусе, вина,
Кубки вип'ємо до дна!
Ще нам радощів додай.
Виноградом увінчай!
Світ весь крутиться — нехай,
Світ закрутиться — і хай!
Цезар Та годі вже! Помпею, на добраніч.
(До Антонія)
Ходімо, зятю любий. В нас є справи,
Піп не до речі їм ця легковажність.
(До всіх)
Час розійтись,— горять у всіх обличчя;
Он Енобарб — і той розм'як, та й я,
Що слово, затинаюсь; всі ми стали
На блазнів схожі. Що й казать! Добраніч!
Антонію, дай руку.
Помпей Я, мабуть,
Вас проведу до берега.
Антоній Будь ласка.
Помпей Ех ти, Антонію! Отак загарбав
Дім батьківський... Та хай уже,— ми ж друзі.
Сюди, тут човен.
Енобарб Не впадіть, глядіте!
Всі, крім Енобарба і Менаса, виходять.
На берег я не хочу.
Менас йдім до мене
В каюту. Гей, литаври, сурми, флейти!
Хай сам Нептун послухає, як ми
Мужів великих проводжаєм. Грайте,
Чорти б вас ухопили! Голосніше.
Сурми і литаври.
Енобарб Агов! Та де він? Мій шолом.
Менас Ходімо, воїне шляхетний.
Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Рівнина в Сирії.

Тріумфальним маршем проходить Вентідій з Сілієм та іншими воєначальниками й легіонерами. Попереду несуть тіло убитого Пакора.

Вентідій Країно стріл парфянських, ти розбита!
Мені помститися звеліла доля
За Марка Красса. Хай все військо бачить
Пакора тіло. Синовим життям
Сплатив за Красса ти, парфянський царю!
Сілій Ще поки меч твій не простиг від крові,
Жени парфян — із Мідії жени,
З Месопотамії,— з усіх криївок.
За це Антоній, вождь твій, нагородить
Тебе вінком із лавра золотого
І в'їздом тріумфальним до столиці.
Вентідій О Сілію, я й так досяг немало.
Хто птиця невелика, хай не рветься
Літати надто високо. Повір,-
Що краща бездіяльність, ніж учинок,
Який тебе прославить, а не тих,
Кому ти служиш. Бачиш,— і Антоній,
І Цезар перемоги здобували
Частіш руками інших, ніж своїми.
Тут, в Сирії, мій попередник, Соссій,
Домігся слави, та утратив ласку
В Антонія. Хто встигне на війні
Більш за вождя, стає над ним неначе.
Тож задля честолюбства мудрий воїн
Воліє сам себе заплямувати,
Ніж зверхника відкинути у тінь.
Я більше б для Антонія зробив,
Але боюсь образити його
І цим свої здобутки змарнувати.

Сілій Ти маєш те, без чого не було б
Різниці між солдатом і мечем.
Напишеш до Антонія?
Вентідій Аякже.
Звіщу, як у боях нас окриляла
його імення сила чудодійна,
Як щедро ним оплачені загони
Під прапором його перемогли
Парфян кінноту нездоланну.
Сілій Де він?
Вентідій В Афіни їде. Треба поспішати,
Наскільки змога з нашим вантажем,
Щоб бути там раніш за нього. В путь!
Виходять.
СЦЕНА 2
Рим. Передпокій у домі Цезаря.
Агріппа й Енобарб входять назустріч один одному.
Агріппа Ну як, вже розпрощалися брати?
Енобарб Помпея вирядили, він поїхав.
Ці втрьох складають договір. Ллє сльози
Октавія, прощаючись із Римом.
Смутний і Цезар. А Лепід і досі,
Як Менас каже, на виду зелений,
Неначе панночка в любовній тузі.
Агріппа О доблесний Лепід!
Енобарб Достойний муж!
Як Цезаря він любить!
Агріппа І Антоній
йому незмірно дорогий.
Енобарб Ох, Цезар!
Земний Юпітер!
Агріппа А Антоній? Бог
І для Юпітера!
Енобарб Ти кажеш — Цезар?
О Цезар незрівнянний!

Агріппа А Антоній?
Він — фенікс!
Енобарб Вищої хвали нема,
Як Цезаря назвати просто "Цезар".
Агріппа Обом їм похвали він розсилає.
Енобарб Та більше — Цезарю. Він дуже любить ,
Антонія — серця, слова і цифри,
Співці й поети висловити, змірять
І оспівати цю любов не годні.
Та перед Цезарем... він пада ниць!
Агріппа Обох він любить.
Енобарб Так, вони для нього —
Мов крила для жука.
Сурми.
Прощай, Агріппо,-
Сурмлять.
Агріппа Щасливо, воїне хоробрий.
Відходять убік.
Входять Цезар, Антоній, Лепід і Октавія.
Антоній Не проводжай нас далі.
Цезар З нею ти
Душі моєї частку забираєш.
Шануй мене в ній. Сестро, будь такою
Дружиною, щоб виправдать мої
Надії й запоруку. Хай оплотом
Душа ця чиста нашій дружбі стане,
Ясний Антонію, а не знаряддям,
Щоб зруйнувать її. Нехай би краще
Увік любов між нами не зродила
Цієї зав'язі, ніж мали б ми
її не виплекати.
Антоній Недовір'ям
Мене ти кривдиш.
Цезар Я усе сказав.
Антоній Хоч би який прискіпливий — не знайдеш

Ти приводу тривожитись за неї.
Хай бережуть тебе боги й вкладуть
В серця всіх римлян відданість тобі.
Рушаємо.
Цезар Щасливої дороги!
Прощай, сестричко! Хай тобі сприяють
Стихії всі — щасливої дороги!
Октавія Мій брате любий!..
Антоній В нас — весна кохання,
Й ці сльози — дощ квітневий... Не журись!
Октавія
(до Цезаря)
Доглянь за домом мужевим, мій брате,
Цезар Що, Октавіє?
Октавія Скажу на вухо.
Антоній Язик її не слухається серця,
А серце не керує язиком.
Так лебединий пух на мертвій хвилі
Застиг, не знаючи куди пливти.
Енобарб
(стиха, до Агріппи)
Невже заплаче Цезар?
Агріппа
(стиха, до Енобарба)
Спохмурнів він.
Енобарб
(стиха, до Агріппи)
Шкода! Псує й коня на лобі тінь,
Не те що — мужа.
Агріппа
(стиха, до Енобарба)
Це вже ти дарма.
Антоній як уздрів, що Юлій Цезар
Убитий,— плакав. Сльози проливав
Він і над тілом Брутовим в Філіппах.

Енобарб
(стиха, до Агріппи)
Тоді він, видно, слабував на нежить
І хлипав над усім, що сам губив.
Не вір сльозам тим, поки я не плачу.
Цезар Ні, ні, Октавіє, тобі я часто
Писатиму, і пам'яті про тебе
Час не зітре.
Антоній Ну, годі; ще побачим,
Хто з нас обох її сильніше любить.
Іще раз обнімімось — і богам
Тебе я доручаю.
Цезар Будь щасливий.
Прощай..
Лепід Хай зір небесних міріади
Вам світять путь.
Цезар
(цілуючи Октавію)
Прощай, прощай!
Антоній Прощай!
Сурми. Всі виходять.
СЦЕНА 3
Александрія. Палац Клеопатри.
Входять Клеопатра, Харміана, Ірада йАлексас.
Клеопатра Ну, де ж гонець?
Алексас Боїться увійти.
Клеопатра Ото дурниці!
Входить гонець.
йди сюди.
Алексас Царице,
Сам Ірод Іудейський не посмів би
Підняти голови, коли ти в гніві.
Клеопатра Атож, наклав би й Ірод головою,
Якби тут був Антоній, щоб мої
Виконувати примхи.

(До гінця)
ЙДИ СЮДИ.
Гонець Моя владичице...
Клеопатра Ну як, ти бачив
Октавію?
Гонець Так, володарко.
Клеопатра Де?
Гонець У Римі. Бачив я її обличчя,
Коли ішла з Антонієм і братом,
Клеопатра Яка вона на зріст? Як я?
Гонець Ні, нижча.
Клеопатра А як говорить? Дзвінко, тихо, чув?
Гонець Та чув, царице. Стиха мовить.
Клеопатра Так...
Недовго він кохатиме її.
Харміана Кохатиме? Ізідо, це ж безглуздя!
Клеопатра І я так думаю. Коротконога.
Ще й недоріка. А хода — велична?
Згадай,— якщо ти тямиш,— в чім величність?
Гонець Та ледь повзе вона: стоїть чи йде —
Однаково, життя у ній немає,
Не жінка — статуя.
Клеопатра 1 все це правда?
Гонець Як ні, то я — сліпий.
Харміана Та він утричі
Зіркіший, ніж будь-хто в Єгипті.
Клеопатра Бачу,
Нічого в ній нема. Кмітливий хлопець.
Міркує він розумно.
Харміана Так, напрочуд.
Клеопатра їй скільки років?
Гонець Та коли вона
Була вдовою...
Клеопатра Що, була вдовою?
Ти чуєш, Харміано?

Гонець То, гадаю,
Під тридцять буде.
Клеопатра А яке обличчя —
Довгасте, кругле?
Гонець Кругле, аж бридке.
Клеопатра Таке лице здебільшого в дуреп.
Волосся?
Гонець Темне, а чоло, владарко,
Аж страх низьке.
Клеопатра Ось золото тобі.
Мою суворість не бери до серця.
Я знов пошлю тебе туди, бо ти —
Тямущий чоловік. Тож будь готовий —
Я дам тобі листи.
Гонець виходить.
Харміана Він дуже славний.
Клеопатра Авжеж. Як жаль, що з ним була востаннє
Така різка я. Бо, зі слів його,
Особа ця — нікчема.
Харміана Цілковита.
Клеопатра Він справжню вміє бачити величність!
Харміана Іще б не вміти — змилуйся, Ізідо! —
Служивши в тебе стільки.
Клеопатра Я б хотіла
Ще щось його спитати,— так, дрібничку.
Пришлеш його до мене по листи.
Ще можна все владнати.
Харміана Безперечно.
Виходять.
СЦЕНА 4
Афіни. Дім Антонія.
Входять Антоній і Октаві я.
Антоній Ні, ні, Октавіє, не тільки це,-
Таку дурницю й тисячу подібних
Я б вибачив. А то ж він розпочав

Нову війну з Помпеєм! Ще й прилюдно
Свій заповіт оголосив: про мене
Там ледве згадано, коли вже ніяк
Було замовчувать мої заслуги,-
Обмовився про них, та так вже сухо,
По найскупішій мірці! А коли
Йому на те легенько натякнули,-
То він не зрозумів або ж удав,
Що натяку не розуміє.
[Октавія Любий,
Не всьому вір, а віриш, то не все
Бери до серця. Дійде до розриву —
Я буду найнещасніша з жінок,
Коли молитимусь за вас обох.
Боги сміятимуться наді мною.
Як попрошу: "Благословіте мужа!"
І тут-таки: "Благословіте брата!"
"Кого ж із них благословити? — скажуть.-
Одне прохання другому перечить".
Цим крайностям немає поєднання.
Антоній Октавіє, віддай свою любов
Тому, хто нею більше дорожить.
Згубивши честь, я погублю себе.
Я муж тобі і хочу бути мужем,
Та не ціною сорому й неслави.
Ти стань за посередницю між нами,
Як хочеш так. Я буду готуватись
До битви, що його зганьбить. Спіши.
Твої бажання у твоїх руках.
Октавія Спасибі, любий мій. Нехай Юпітер
Мені — безсилій, кволій — сили дасть
Вас помирити. Розбрат поміж вами —
Це все одно, що розколовся б світ,-
Цю тріщину заповнять тільки трупи.
Антоній Збагни, хто тут призвідник, і на того

Зверни свій гнів. Не порівну ми винні,
Щоб мала ти однаково ділити
Свою любов між нас. Готуйся в путь,
Сама свій почет вибери, а грошей
Візьми з собою, скільки заманеться.
Виходять.
СЦЕНА 5
Там же. Інша кімната.
З різних боків входять Енобарб і Ерос.
Енобпрб Які новини, друже Еросе?
Ерос Новини дивовижні.
Енобарб А саме?
Ерос Цезар і Лепід знов почали війну з Помпеєм.
Енобарб Це вже старе. Що далі?
Ерос Цезар використав Лепіда у цій війні, а тепер не визнає його рівним у правах і не хоче ділити з ним слави. Ще й звинуватив Лепіда в тому, що він колись листувався з Помреєм,] кинув його до в'язниці. От бідолашний тріумвір і сидить під замком, поки смерть його не визволить.
Енобарб Тепер весь світ — мов щелепи звірячі,
Вони перегризуть, зітруть на порох
Все, що між них попало. Де ж Антоній?
Ерос В саду блукає, копає шалено,
Що лиш під ноги трапиться, кричить:
"Дурний Лепід!" — і важиться на горло
Того, хто вбив Помпея.
Енобарб Флот готовий.
Ерос В Італію на Цезаря. Ага,
Тебе Антоній кликав,— це ж я мав
Сказать насамперед.
Енобарб Мабуть, дурниця.
А втім, веди до нього.
Ерос То ходім.
Виходять.
СЦЕНА 6

Рим. Дім Цезаря.
Входять Цезар, Агріппа і Меценат.
Цезар Та він як хоч знущається над Римом:
В Александрії, кажуть, серед площі
Поставили на срібному помості
Два трони золоті для них обох;
В ногах у них сидів Цезаріон
(Що буцім син отця мого) й оте
Брудне поріддя хоті їх брудної.
Тоді ж проголосив він Клеопатру
Царицею Єгипту, половини
Земель сірійських, Лідії та Кіпру.
Меценат 1 все це привселюдно?
Цезар Так, на площі.
Пір, заявив, що два сини його —
Царі понад царями, і віддав
Під владу Александрові парфян,
Мідійців та вірмен, а Птолемею —
Сірійців, Кілікію й Фінікію.
Прибралася у той день Клеопатра
Ізідою, і, кажуть, вже не вперше
Отак вона являється на людях.
Меценат Хай Рим про це узнає.
Агріппа І тоді,
Обурений гординею такою,
Від нього відсахнеться.
Цезар Рим же знає;
А щойно й цілу низку звинувачень
Одержано від нього.
Агріппа І кого ж він
Винить?
Цезар Мене. Чому я, відібравши
Сіцілію в Помпея, не віддав
Йому його частини; не вернув
Тих кораблів, що він мені позичив;

Чому Лепіда від тріумвірату
Усунув я і всі його прибутки
Забрав.
Агріппа На все це треба відповісти.
Цезар Є відповідь, гонець уже в дорозі.
Пишу я, що Лепід жорстокий став,
Що зловживав він владою своєю,
За те й усунутий; що я готовий
Всім завойованим з ним поділитись,
А й він хай дасть Вірменії частину
Та інших царств.
Меценат Ні, він на це не піде.
Цезар То й я тоді нічим не поступлюсь.
Входить Окгавія з почтом.
Октавія Привіт, владарю мій! Привіт, мій брате!
Цезар То, значить, ти покинута? О сором!
Октавія Так називать мене нема причини.
Цезар Чого ж ти потайки сюди з'явилась?
Це так приходить Цезаря сестра
й Антонія дружина? Крокувать
Попереду її повинне військо
Й іржанням кінським подавати вість.
Дерева угинатися повинні
Від люду, що її побачить прагне,-
А курява, численним почтом збита,
До неба мала б підійнятись. Ти ж
Прийшла, мов та простолюдка, у Рим,
Не давши змоги виявити нам
Свою любов до тебе: десь у схові
Вона всихатиме. А мали б ми
Твій кожен крок на морі і на суші
Вітати з радістю!
Октавія Владарю мій,
Ніхто мене не силував, сама я
Так захотіла. Муж мій, Марк Антоній,

Довідавшись, що ти війну готуєш,
Зі мною поділивсь гіркою вістю,
Тож я і відпросилась в Рим.
Цезар Він згодився,
Бо ти його розпусті перешкода.
Октавія Ні, брате, не кажи так.
Цезар Він у мене
На оці; та й вітри доносять дещо.
Де він тепер?
Октавія В Афінах, любий брате.
Цезар Ні, нещаслива сестро! Клеопатра
Його до себе звабила. Повії
Віддав престол; удвох тепер збирають
Усіх царів на світі, до війни
Готуючись. Між них — Бокх, цар лівійський,
Каппадокійський Архелай, Адал,
Фракійський цар, і аравійський — Малх,
Цар пафлагонців Філадельф, Амінт
Лікаонійський, іудейський Ірод,
Мідійський Полемон і Мітрідат,
Цар комагенців, Понту цар та ще
Чимало берлоносців.
Октавія Як це тяжко —
Роздвоювати серце поміж друзів,
Що ворогують.
Цезар Що ж — прошу до Рима.
Я відкладав розрив, як ти просила
В листах своїх, та бачу — нас обох
Одурено, і мн у небезпе-ці.
Кріпися, сестро. Не журись, що час
Ці грізні неминучості приносить.
Приймім усе, що нам судила доля,
Без смутку і жалю. З приїздом в Рим,
Моя ти найдорожча! Щоб тебе —
Та скривдити отак! Боги небесні

Поможуть нам помститися за тебе —
Мені й усім, кому ти дорога.
Вітаємо!
Агріппа І я тебе вітаю,
Октавіє.
Меценат Привіт, ласкава пані.
Весь Рим тобі глибоко співчуває.
Лише один Антоній, що погруз
У перелюбстві, відвернувсь від тебе
І владу передав до рук блудниці,
А та збиває бучу.
Октавія Все це — правда?
Цезар Так, щира правда. Ще раз — в добрий час.
І запасись терпінням, люба сестро.
Виходять.
СЦЕНА 7
Табір Антонія біля Акціуму.
Входять К л є о п а т р а й Енобарб.
Клеопатра З тобою поквитаюсь я, будь певен.
Енобарб Та за що? За що?
Клеопатра Ти казав, не місце
Мені у війську: це, мовляв, не личить.
Енобарб А що ж, хіба це личить?
Клеопатра Чом же ні,
Коли союзники ми в цім поході?
Енобарб
(убік)
Я б відповів: як є кобили в війську,
Пуття не буде з жеребців — вони
Не вершникам, а їм покірні будуть.
Клеопатра Ти що там мурмотиш?
Енобарб Твоя присутність
Антонієві буде заважати.
Він не на тебе витрачать повинен
Увагу, сили й час. Його вже й так

За легковажність лають. А у Римі
Глузують, що, мовляв, оцю війну
Веде твій євнух Фотін та служниці.
Клеопатра Хай згине Рим! Хай всохнуть язики,
Що сміють нас ганьбити. Я несу
Тягар війни і, як глава держави,
З мужами буду тут. Не заперечуй —
Я звідси не піду.
Енобарб Я все сказав.
А ось І володар наш.
Входять Антоній і К а н і д і й.
Антоній Чи не дивно,
Канідію, як швидко він з Тарента
й Брундізія пройшов Йонійським морем
І взяв Торіну? Ти це 4j.,а, люба?
Клеопатра Нікого так моторність не чарує,
Як вайлуватих.
Антоній Краще осміяти
Загайність не потрапив би й мужчина.
Канідію, ми бій йому дамо
На морі.
Клеопатра Так, на морі. Де ж іще?
Канідій Чому на морі?
Антоній В море Цезар кличе.
Енобарб А ти хіба його не викликав?
Канідій Так,— битись під Фареалію, туди,
Де він Помпея переміг. Бач, Цезар
Те, що йому невигідне, відкинув.
І ти зроби так само.
Енобарб Флот у тебе
Абиякий, бо поспіхом, насильно
Туди женців, погоничів набрали.
А в Цезаря ті ж моряки, що з ними
Він переміг Помпея. Та й галери
Бистріші в нього. Сорому не буде

Бій не на морі дати, а на суші.
АнтонІй Ні, лиш на морі.
Енобарб Доблесний владарю!
Дарма ти нехтуєш своїм мистецтвом
Уславленим вести війну на суші.
Збентежиш військо —• це ж бо не твої
Гартовані боями піхотинці,-
Не скористаєш з досвіду свого
1, збочивши із доброї путі,
На шлях непевний ризику потрапиш
І випадку.
АнтонІй Я битимусь на морі.
Клеопатра Є в мене шістдесят галер, не гірших
За Цезареві.
АнтонІй Лишок їх ми спалим,
А решту ще поповнимо людьми
Й від Акціуму вдаримо на нього.
Не вийде в морі — бій дамо на суші.
Входить гонець.
Ти з чим?
Гонець Владарю мій, справдилась чутка,
Що Цезар взяв Торіну.
АнтонІй Як, сам Цезар?
Не може бути! Дивно, як дійшли
його війська. Канідію, візьми
Всі дев'ятнадцять піших легіонів
І вершників дванадцять тисяч, я ж —
На корабель. Ходім, моя Фетідо!
Входить легіонер.
Що там, вояче?
Легіонер Славний володарю,
Не бийся на воді, не довіряй
Дошкам зогнилим. Що, цей меч, ці рани —
Погана запорука? Фінікійці
І єгиптяни хай собі пірнають,

Мов ті качки,— а ми на суші звикли
Перемагать, нога йдучи у ногу.
АнтонІй Гаразд, гаразд. Ходім!
Антоній, Клеопатра й Енобарб виходять.
Легіонер Клянусь Гераклом,
Сказав я правду.
Канідій Звісно. Але що
Він може вдіяти? Наш поводир
На поводі, а всі ми — бабська челядь.
Легіонер Тобі підлеглі піші і кіннота?
Канідій Публікола, Марк Юстій, Марк Октавій
І Целій флот очолюють, а я —
Командую на суші. Ну й швидка
Піхота в Цезаря — не йметься віри.
Легіонер Він був ще в Римі, а війська дрібними
Вже йшли загонами — от саме це
І збило нашу розвідку із плигу.
Канідій Хто на чолі в них?
Легіонер Кажуть, Тавр.
Канідій А, знаю.
Входить гонець.
Гонець Владар Канідія до себе кличе.
Канідій Наш час багатий на нові тривоги,
їх кожна мить народжує на світ.
Виходять.
СЦЕНА 8
Рівнина біля Акціуму.
Входять Цезар і Тавр з воєначальниками.
Цезар Ти чуєш, Тавре?
Тавр Чую.
Цезар Починай
На суші, шойно скінчимо на морі.
Виконуй, що тут пишеться, і тільки.
Для нас усіх ця битва — вирішальна.
Виходять.

СЦЕНА 9
Інша частина рівнини.
Входять Антоні й і Енобарб.
Атоній За пагорбом поставимо когорти
Навпроти Цезаревих. Звідти можна
Довідатися про число галер
І діяти до цього відповідно.
Виходять,
СЦЕНА 10
Ще інша частина рівнини.
Проходять зі своїми загонами, з одного боку К а я і д і й, з другого — Т а в —
Чути відгомін морського бою. Входить Енобарб.
Енобарб Всьому кінець! Дивитися несила,
Як флагманське судно, "Антоніада",
А з ним усі єгипетські галери
Тікають. О, коли б мені осліпнуть!
Входить С к а р.
Скар Боги й богині! Всі небесні сили!
Енобарб Чого це ти?
Скар Ми втратили півсвіту
З дурного розуму, за поцілунок
Краї та царства віддали.
Енобарб Як бнтва?
Скар Як та чума, що з смертю поруч ходить!
Хай хвойду ту єгипетську проказа
Обсипле. Як точився бій і успіх
Двоївся ще, немов близняток пара,
Й хилився до нас, корова та, мов ґедзем
В червневу спеку вжалена, втекла,
Вітрила розпустивши.
Енобарб Бачив я.
Та так вже боляче було дивитись,
Що й не дивився.
Скар Коли вона чкурнула,

Антоній, жертва чарів, залишивши
Бій в розпалі й вітрил піднявши крила,
Мов селезень закоханий, майнув
За нею вслід. Такої ще ганьби
Не бачив зроду. Досвід, честь, відвага —
Усе загинуло.
Енобарб О горе, горе!
Входить Канідій.
Канідій Фортуні нашій духу не стає,
І, бідна, тоне. Хай би наш Антоній
Був тим, ким був, усе б ішло гаразд.
А він і нам подав ганебний приклад
Своєю втечею.
Енобарб Ти он про що!
Тоді усе пропало.
Канідій Подались
Вони в Пелопоннес.
Скар Це недалеко.
Там пережду і я — що далі буде.
Канідій Я краще здамся Цезареві, разом
З кіннотою і пішими.— як це
Вже шість царів зробили.
Енобарб Я ж піду
За зараженим Антонієвим щастям,
Хоч розум тягне в інший бік, за вітром.
Виходять.
СЦЕНА 11
Александрія. Палай Клеопатри.
Входить Антоній з почтом.
Антоній Ви чуєте? Земля мене не хоче
Терпіть — їй соромно мене носити.
Я мов спізнілий подорожній, друзі,
Що марно в двері стука. На судні
€ в мене золото,— ним поділіться
Й тікайте. Цезар прийме вас.

Всі Тікати?
О ні!
Антоній Я сам утік і боягузів
Навчив показувати спину. Йдіть.
Я зважився на шлях, де ви мені
Не будете потрібні. Ну ж, ідіть.
Мій скарб у гавані — візьміть собі.
Тепер я ладен з сорому згоріти,
Як здумаю, за чим я уганяв!
Волосся, й те бунтує: сиві пасма
За необачність чорним дорікають,
А чорні сивим — за сліпе кохання
І боягузтво. Йдіть. Я дам вам згодом
Листи, що скрізь розчистять вам дорогу,
Прошу вас, не журіться й не перечте,-
Робіть усе, як відчай мій вам радить.
Того, що гине, нічого триматись.
Спішіть у гавань. Скарб, судно — все ваше.
Лишіть мене, прошу, лишіть на хвильку —
Прошу вас, бо наказувать не можу.
Ми ще побачимось.
(Сідає)
Входить Клеопатра, яку ведуть Харміана й Ірада, за ними йде
Ерос.
Ерос Ні, йди і заспокой його, царице.
Ірада Так, найясніша пані.
Харміана Так, звичайно.
Клеопатра Я сяду. О Юноно!
Антоній Ні, о ні!
Ерос Поглянь, владарю мій.
Антоній О, сором, сором.
Харміана Царице!
Ірада Ну, цариценько моя!
Ерос Мій владарю!
Антоній Так, так, шановний пане...

Він при Філіїпах ледь меча тримав,
Немов статист,— лиш завдяки мені
Пішов зі світу Кассій сухоребрий
1 божевільний Брут сконав. А він...
Та що він тямив у військовій справі?
Усе воєначальники робили.
1 от тепер... та чи не все одно.
Клеопатра Допоможіть.
Ерос Державче мій, цариця...
Ірада Владарко, підійди, промов до нього —•
То ж від ганьби він сам себе не тямить.
Клеопатра Гаразд... Підтримайте мене... О-о...
Ерос Устань, державче,— он іде цариця,
З чолом пониклим, ледь жива,— лиш ти
Утіхи словом їй життя врятуєш.
Антоній Щоб так себе знеславити! Втекти,
Як страхопуд.
Ерос Владарю, ось цариця.
Антоній До чого призвела ти, єгиптянко!
Бач — сором від очей твоїх ховаю,
Як озирнусь на все моє минуле,
Безчестям знищене.
Клеопатра О мій владарю!
Пробач моїм вітрилам полохливим.
Не ждала я, що кинешся ти вслід.
Антоній Ти знала, єгиптянко,— серцем міцно
Я до твого прив'язаний стерна
І потягнуся слідом. Знала й те,
Що у твоїх руках моя душа:
Тобі кивнути досить — і забуду
Богів веління.
Клеопатра О, прости!
Антоній Тепер
Я мушу кланятися хлопчакові,
Лукавити, запобігати — я,

Котрий півсвітом грався, творячи
І занапащуючи судьби! Знала,
Що я твій раб, полонений любов'ю,
І меч мій скориться лиш їй самій.
Клеопатра Прости, прости мені!
Антоній Не плач, не треба.
Одна сльоза твоя уже окупить,
Що мав я й втратив. Поцілуй мене —
Мені вже й досить. Я послав до нього
Шкільного вчителя — він не вернувсь?
Я весь, кохана, мов свинцем налитий.
Вина, вечерять, гей! Хай доля знає:
Антоній вже сміється,— не ридає.
Виходять.
СЦЕНА 12
Єгипет. Цезаріа табір.
Входять Цезар, Агріппа, Долабелла, Тірей та інші.
Цезар Хай увійде Антоніїв гонець.
Хто він такий?
Долабелла Дітей його учитель.
Він, видно, вкрай обскубаний, коли
З крила свого таку послав пір'їну.
А ще не так давно він і царів
Гінцями посилав.
Входить Є в ф р о н і й.
Цезар Ну, говори.
Євфроній Хто б я не був, сьогодні я посол
Антоніїв, дарма що вчора важив
В його очах не більше, ніж росинка
На миртовім листку супроти моря.
Цезар Хай так. Що скажеш?
Євфроній Що вітає він
Своєї долі владаря і просить —
Дозволь йому лишитися в Єгипті,
Ані — дозволь, щоб він бодай хоч жив

І вільно дихав між землею й небом
В Афінах, як звичайний громадянин.
Та й Клеопатра, що, твою могутність
Шануючи, кориться їй, теж просить
Твоєї ласки — скіпетр Птолемеїв
Подарувать її синам.
Цезар Глухий
Я до благань Антонія. Царицю ж
Я вислухаю й не відмовлю їй,
Лиш хай свого знеславленого друга
З Єгипту вижене чи умертвить.
Як зробить це — вволю її бажання.
Ось відповідь обом.
Євфроній Що ж, будь щасливий!
Цезар Гей, проведіть!
Євфроній виходить.
(До Тірея)
Прийшла пора й на тебе,
Тірею: вдайся до свого витійства
І відніми у нього Клеопатру.
Пообіцяй, що матиме від мене
Усе, чого попросить, навіть більше,-
Бреши як хоч. Найщасливіша жінка,
І та перед спокусою не встоїть,
А в горі і весталка согрішить.
Тож вияви свій хист, а нагороду
Сам визнач — це для нас законом буде.
Тірей Ну, я пішов.
Цезар І придивись, як сприйме
Антоній цей удар: суди з учинків
Та найдрібніших порухів.
Тірей ' Гаразд.
Виходять.
СЦЕНА 13
Александрія. Палац Клеопатри.

Входять Клеопатра, Енобарб, Харміана таїрада.
Клеопатра Що ж нам робить?
Енобарб Розмислити і вмерти.
Клеопатра Хто ж винен в цій біді — я чи Антоній?
Енобарб Лиш він — бо розум підкорив бажанню.
Хай ти втекла — перед лицем війни,
Що жах наводить на ряди ворожі,-
А він чого? Щоб та любовна згага
Зломила доблесть воїна? У мить,
Коли схрестились половини світу
І він тому причиною? Ця втеча,
Коли він мчав услід твоїм вітрилам
У всього флоту на очах, була
Не меншою ганьбою, ніж поразка.
Клеопатра Помовч...
Входять Антоній і Євфроній.
Антоній Так відповів він?
Євфроній Так, владарю.
Антоній Цариці ласку виявлять, як тільки
Вона мене у жертву принесе?
Євфроній Так і сказав.
Антоній Скажи це їй.
(До Клеопатри)
Пошли
Хлопчиськові цю голову, вже сиву,
Й твої бажання сповняться по вінця
Самими царствами.
Клеопатра За голову твою?
Антоній Іди до нього, скажеш: мов троянда,
Цвіте він юністю; жде світ від нього
Дій незвичайних. Гроші, військо, флот —
Усе це може мати й боягуз,
А претори готові керувати
Державою й під проводом дитини,
Не те що Цезаря. Я шлю йому

Свій виклик: хай відкине переваги
І, меч на меч, виходить на двобій.
Про це я напишу йому. Ходім.
Антоній і Євфроній виходять.
Енобарб
(убік)
Таке! Щоб Цезар-переможець зрікся
Свойого щастя й вийшов на арену
Як гладіатор! Видно, ум — лиш частка
Людської долі: схибимо в житті,
І зразу щось всередині схибнеться.
Та як він, міру знаючи, міг здумать,
Що можновладний Цезар прийме виклик
Недобитка? Ет, Цезарю, ти в нього
І розум звоював.
Входить слуга.
Слуга Гонець із Рима.
Клеопатра Оце й усе? Весь пошанівок? Бачте,
Як вернуть носа від троянди ті,
Що перед пуп'янком її вклякали!
Чого ж стоїш? Впусти його мерщій.
Слуга виходить.
Енобарб
(убік)
Почав я з совістю ворогувати.
Безумцю вірним бути — те ж безумство.
Однак хто здатен вірно й до кінця
Служити переможеному, той
Здолає переможця і увійде
В історію.
Входить Т і р є й.
Клеопатра Чого бажає Цезар?
Тірей Ми не самі.
Клеопатра Тут друзі. Говори.
Тірей Можливо, це й Антонієві друзі?

Енобарб Він, як і Цезар, має в них потребу.
Як ні, то нащо ми? А схоче Цезар,
То пан наш буде з ним у дружбі й ми
Так само станем друзями йому.
Тірей Гаразд. Славетна, слухай. Цезар просить
Серед знегод твоїх не забувати,
Що Цезар він.
Клеопатра Цілком по-царськи. Далі.
Тірей Він знає, що Антонію в обійми
Тебе штовхнула не любов, а страх.
Клеопатра О!
Тірей Він шкодує, що на честь твою
Упало не заслужене тобою
Тавро ганьби.
Клеопатра Він — бог і знає правду.
Не добровільно честь моя здалася,
Лиш у бою.
Енобарб
(убік)
Це треба уточнити
В Антонія. Ет, пане мій, дав течу
Твій корабель — пора тікати й нам,
Коли тікає любка.
(Виходить)
Тірей Що звелиш
Сказати Цезарю? Прохань твоїх
Він жде, щоб вдовольнить їх. Був би радий,
Щоб ти на успіхи його оперлась,
Немов на патерицю. Та найкраща
Вість, що Антонія ти залишила,
Себе під захист владареві світу
Віддавши.
Клеопатра Як ти звешся?
Тірей Звуть мене
Тіреєм.

Клеопатра От що, віснику мій любий.
Ти Цезарю великому скажи:
Цілую я його звитяжну руку,
До ніг йому складаю свій вінець
І ждатиму на вирок для Єгипту
Із— велеможних уст.
Тірей І мудро вчиниш.
Коли в борні з судьбою лиш досяжним
Обмежується розум, то його
Ніщо вже не зведе з пуття. Дозволь
Поцілувати руку цю.
Клеопатра До неї
Не раз, обдумавши новий похід,
Схилявся батько Цезаря твого,
Й дощем лились цілунки.
Входять Антоній і Енобарб.
Антоній Громовержцю!
Се що за упадання? Хто такий?
Тірей Слухняний виконавець волі пана,
Могутності якого варт коритись.
Енобарб
(убік)
Ну й всиплють же тобі.
Антоній Гей, ви там! Ач,
Шуліка! О, всі сили неба й пекла!
Чи вже позбувсь я влади? А бувало,
Лиш крикнеш: "Гей!" — мов хлопчики: "Що зво-
лиш?" —
Царі біжать юрбою... Що, поглухли?
Я ще Антоній!
Входять слуги.
Відшмагати блазня!
Енобарб
(убік)
Ніж із пораненим дражнитись левом,

То краще з левеням.
Антоній О зорі й місяць!
Під канчуки його! Застав би й двадцять
Я Цезаревих прихвоснів, що сміли б
Руки торкнутись цеї... як її?
Що звалась Клеопатрою недавно...
Шмагати, поки скривиться, як хлопчик,
Благаючи пощади. Геть його!
Тірей Антонію...
Антоній Під канчуки, а потім
До мене знов — я дурника цього
До Цезаря з дорученням пошлю.
Слуги виводять Тірея.
Я стрів тебе, як ти вже відцвітала.
Навіщо ж я покинув шлюбне ложе
І жінку, як перлину, не придбавши
Дітей законних? Щоб терпіть наругу
Від тої, що не гребує й слугою?
Клеопатра Владарю мій...
Антоній Безпутною була
Ти завжди,— але що ж, коли боги
Нам, у гріху погрузлим, сліплять очі,
Наш розум топлять у мерзоті нашій,
Вчать бруд любити й дивляться зі сміхом,
Як гинемо.
Клеопатра Та що це він говорить!
Антоній Що я знайшов? Схололі рештки страви,
Що Юлій Цезар по собі лишив?
Недоїдок Помпеїв? Не лічу вже
Всі крадені години любострастя,
Неславі невідомі. Певен я —
Про стриманість лиш чула ти, сама ж
її не знаєш.
Клеопатра О, за віщо так?
Атоній Дозволить холую, що за подачку

Кричати звик: "Хай вам боги віддячать!",-
Зухвало так торкатись до руки —
Моєї втіхи, царської печаті
І запоруки двох сердець шляхетних!
Я ладен заревти, як дикий звір,
Гучніш биків басанських. Скаженію,
Бо є від чого. Звична людська мова
Тут все одно що катові подяка
Од вішальника.
Слуги з Тіреєм вертаються.
Відшмагали добре?
1-й слуга Як слід, владарю.
Атоній Він кричав? Просив
Пощади?
1-й слуга Так, помилувать благав.
Атоній Як батько твій живий, хай пошкодує,
Що не дочка ти в нього. Кайся й сам,
Що спокусився Цезаревим щастям,-
За це й відшмаганий. Тремти віднині,
Лиш на жіночі глянеш білі руки.
Вертайсь до Цезаря і розкажи,
Як ти тут розважався. Ще скажи,
Що він мене дратує, бо водно
Твердить пихато, ким я став, забувши,
Ким і яким я був. Так, так,— дратує.
Це дуже легко — чванитись тепер,
Як провідна зоря моєї долі
Зійшла з орбіти і пірнула в пекло.
Коли ж йому не до вподоби ці
Слова мої й учинки,— то у нього
Є мій вільновідпущеник, Гіппарх,-
Хай б'є його, хай вішає, мордує,
Як схоче,— й квити ми. Так і скажи.
І — геть з рубцями звідси. Ну, бігом!
Тірей виходить.

Клеопатра Вже все?
Атоній Зайшла земна моя зірниця,
Віщуючи Антонію падіння.
Клеопатра Я підожду.
Антоній Щоб Цезаря потішить,
Ти ладна вже й слузі його моргнути.
Клеопатра Чи ще мене не знаєш?
Антоній Ні, такою,
Із льодом в серці,— ні.
Клеопатра Ах, любий мій,
Якщо це правда, хай лід серця стане
Отруйним градом: хай найперша скалка
У мене вдарить і життя моє
Із нею хай розтане; а наступна
Уб'є Цезаріона! Всі нащадки
Мойого лона й вірні єгиптяни —
Усі хай згинуть в бурі крижаній
І непоховані лежать, аж поки
Цю здобич нільські мухи та мошва
Не поховають!
Антоній Досить, вірю я.
В облогу Цезар взяв Александрію,-
Тут ми і позмагаємось. На суші
Міцні в нас легіони, флот з'єднавсь
І знов стає загрозою морів.
Де ж ти була, о мужносте моя?
Послухай, як вернусь я ще, царице,
Тебе обняти, то прийду в крові,
Чим і себе, й свій меч впишу в літопис.
Ще є надія.
Клеопатра О герою мій!
Антоній Потрою сили м'язів, серця, духу
І битимусь нещадно. В дні удач
За жарт я часом дарував життя.
Тепер же, зуби стиснувши, усіх,

Хто стане на путі, зіпхну до пекла.
Ця ж ніч — весела буде. Клич вождів
Смутних, наповнім чаші й сміхом стріньмо
Дзвін півночі.
Клеопатра Смутний мав бути день
Мого народження. Але, як ти
Антоній знов — я знову Клеопатра.
Антоній Ще буде все гаразд.
Клеопатра Владар велить
Усіх воєначальників скликати.
Антоній Так, я до них промовлю, й будем пити,
Аж поки їм вино зі шрамів бризне.
Ходім, царице. Ще снаги в нас досить.
В бою я смерть у себе закохаю,
З її косою ставши на змагання.
Антоній, Клеопатра і слуги виходять.
Енобарб Хоч з блискавкою стане він на прю:
Із переляку він забув про страх —
Так голуб може й яструба клювати.
Наш вождь ціною розуму вертає
Свою відвагу. Та коли відвага
Пожерла розум — черга за мечем,
Яким той захищався. Що ж, пора
Подумать, як би утекти від нього.
(Виходить)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Табір Цезаря під Александрією.
Входить Цезар, читаючи листа, за ним Агріппа, Меценат та інші.
Цезар Зве хлопчаком і лає, ніби може
Мене з Єгипту вигнять; посланця
Збив різками, шле виклик на двобій:
Антоній — Цезареві! Хай би знав
Старий буян, що й сам я шлях до смерті

Знайду, а з виклику його сміюся.
Меценат Як велетень такий лютує, значить,
Він чує свій кінець. Використовуй
Той шал, не дай йому перепочити.
Гнів завжди безпорадний.
Цезар Що ж, чудово.
Оповісти начальників, що завтра —
Остання битва. Є чимало в нас
Прибічників Антонія недавніх,-
Хай вислідять його. Доглянь за всім
Та почастуй бійців. Запасів досить,
А військо варте заходу. Гай-гай,
Шкода мені Антонія.
Виходять.
СЦЕНА 2
Алєксандрія. Палац Клеопатри.
Входять Антоній, Клеопатра, Енобарб, Харміана, Ірада,
Алексастаінші.
Антоній Зі мною битись він не буде?
Енобарб Ні.
Антоній Чому?
Енобарб Він вдвадцятеро щасливіший
І вартий, каже, двадцятьох.
Антоній Я завтра
Зійдуся з ним на морі і на суші
Й або живий лишусь, або обмию
Честь кров'ю для безсмертя. Ну, а ти?
Енобарб В бій кинусь з гаслом: "Згинь усе!"
Антоній Гаразд.
Поклич-но слуг моїх. Не шкодувать
Нічого для бенкету нині.
Входять слуги.
Руку
Подай мені,— ти вірним був слугою.
І ти. І ти. Ви всі мені служили

З царями нарівні.
Клеопатра
(до Енобарба)
Що все це значить?
Енобарб Одна з тих дивних примх, що виникають
Від горя.
Антоній Чесним був і ти слугою.
Коли б місцями з вами помінятись,
Щоб став я вами, ви ж усі — одним
Антонієм, і міг би я служить вам,
Як ви мені!
Усі Хай милують боги!
Атоній Все ж, друзі, послужіть мені сьогодні,
Хай чаші від вина не висихають,
Годіть мені, як за старих часів,
Коли мені імперія корилась.
Клеопатра
(стиха, до Енобарба)
Навіщо це?
Енобарб
(стиха, до Клеопатри)
Щоб виточить сльозу.
Антоній Ще нині прислужіться — може, це
Востаннє, й більш не стрінете мене,
Хіба що тінь побачите криваву,
І завтра інший буде вам за пана.
Дивлюсь на вас, немов перед прощанням,
Та я не проганяю вас! Я теж
Вам буду вірний до самої смерті.
Лиш дві години послужіть, не більше,
І хай боги вас бережуть!
Енобарб Навіщо
Смутити їх? Поглянь, усі вже плачуть,
І я, осел, немов цибулю нюхав.
Не обертай нас на жінок!

Антоній Ха-ха!
Клянусь відьмами, я про це не думав!
Нехай ці сльози благом проростуть!
Не так мене ви зрозуміли, друзі,
Я вам хотів підняти дух, щоб пітьму
Ви світлом розігнали! Знайте, любі,-
Я вірю в завтра і вестиму вас
До перемог життя, а не до смерті
Почесної! Тепер-вечерять! Втопим
Усі турботи у вині!
Виходять.
СЦЕНА 3
Там же. Перед палацом.
Входяїь два воїни, нічні вартові.
1-й воїн Здоров будь, брате! Що то завтра буде!
2-й воїн Все вирішить цей день. Бажаю щастя.
Нічого не чував ти?
1-й воїн Ні, а що?
2-й воїн Мабуть, пусте говорять. На добраніч.
1-й воїн Добраніч і тобі.
Входять ще двоє воїнів-вартових.
2-й воїн Пильнуйте, друзі,
Гав не ловіть.
3-й воїн Також і ви. Добраніч.
Стають на свої пости.
4-й воїн Нам — тут. Як завтра флот не підведе,
То з певністю скажу я, що й піхота
Устоїть.
3-й воїн Бойове, хоробре військо.
Звуки гобоїв під сценою.
4-й воїн Тсс... що за звуки?
1-й воїн Слухай, слухай.
2-й воїн Тихше.
1-й воїн Десь в небі музика...
3-й воїн Ні, під землею.

4-й воїн Це добрий знак?
3-й воїн Ой, ні.
1-й воїн Кажу вам, тихше.
І що б це значило?
2-й воїн Бог Геркулес,
Антоніїв патрон, його лишає.
1-й воїн Ходім, гукнім їх, чи вони щось чули?
2-й воїн Агов, сторожо!
Всі разом Чуєте, як грає?
1-й воїн От дивина!
3-й воїн Ми чуємо! А ви?
1-й воїн Ходім на звук, аж доки можна буде,
Ген до міського валу.
Всі Дивина!
Виходять.
СЦЕНА 4
Там же. Кімната в палаці Клеопатри.
Входять Антоній з Клеопатрою, Харміана таїншї.
Антоній Мій панцер, Еросе!
Клеопатра Поспи хоч трохи.
Антоній Ні, пташко. Еросе! Неси мій панцер.
Входить Ерос з панцером та зброєю.
В залізо одягни мене, мій друже.
Якщо й сьогодні щастя нам не буде,
То лиш тому, що ним ми гордували.
Давай.
Клеопатра Допомогти тобі? Це що?
Антоній Облиш, мені вдягни ти в панцер серце.
Не те. Ось це.
Клеопатра Дай, я допоможу.
Отак?
Антоній Так, так... Тепер в нас буде успіх.
(До Ероса)
Ти бачиш, друже? Йди ж і сам озбройся.
Ерос Я зараз же.

Клеопатра Чи добре защебнула?
Антоній О, пречудово! І біда тому,
Хто відщебнуть без дозволу посміє!
Щось, Еросе, ти забарний,— цариця
Куди спритніша. О, моя любове,
Коли б мене побачила ти нині
В бою і тямила в тім царському ділі,
То оцінила б воїнський мій хист.
Входить озброєний воїн.
День добрий! Ти герой, як подивлюсь,-
На труд улюблений встаєм зарання
Й до нього радо беремось.
Воїн Владарю,
Хоч рано ще, вже тисячі бійців,
При зброї, ждуть на пристані тебе.
Крики і звуки сурем.
Входять воєначальники і легіонери.
1-й
воєначальник Погідний ранок. Слава полководцю!
Всі Антонієві слава!
Антоній Молодці!
Сьогодні ранок квапиться зайнятись,
Мов дух юнацький, жадібний звитяг.
Так, так. Ще це подай. І це. Спасибі.
Прощай, царице. Що б мене не ждало,-
Прийми цілунок воїна.
(Цілує її)
Було б
Нам сором зайвій ніжності віддатись.
Прощаюсь, як боєць, закутий в крицю.
Всі, хто відваги повен бойової,
За мною,— я вас поведу. Прощай!
Антоній, Ерос, воєначальники
і легіонери виходять.
Харміана Чи не вернутись нам в опочивальню?

Клеопатра Ходім. Відважно військо він повів.
Якби все вирішити мав двобій,
Здолав би Цезаря Антоній мій!
А так, хто відає... Ну що ж, ходім!
Виходять.
СЦЕНА 5
Александрія. Табір Антонія.
Сурми.
Входять Антоні й і Ерос, з другого боку — воїн.
Воїн Хай день боги пошлють тобі щасливий.
Антоній Коли б тоді твої рубці та шрами
Промовили до розуму мого
І дав я бій на суші!
Воїн То царі,
Що зрадили тебе, і той вояка,
Що втік сьогодні,— всі були б отут,
З тобою.
Антоній Втік сьогодні? Хто ж це?
Воїн Хто?
Твій приятель! Поклич-но Енобарба,
І не почує він чи відгукнеться
Із стану Цезаря: "Я вже не твій".
Антоній Та схаменись!
Воїн Він в Цезаря.
Ерос А скарбу
Свого не встиг узяти.
Антоній Втік...
Воїн Авжеж.
Антоній Йди, Еросе, пошли за ним услід
Його майно і гроші — все до нитки;
І напиши йому — я підпишу,-
Що з ним прощаюсь я, бажаю щастя,
Бажаю теж, щоб більш не довелось
Йому вождя міняти. Ба, вже й чесних
Збива на манівці мій фатум злий!

Іди, розпорядись. Ех, Енобарбе!
Виходять.
СЦЕНА 6
Табір Цезаря під Александрією.
Входять Цезар, Агріппа, Енобарбтаінші.
Цезар Пора, Агріппо, починати бій.
Наказ мій — взять Антонія живим.
Оповісти усім.
Агріппа Гаразд.
(Виходить)
Цезар Ще трохи —
І запанує мир. Якщо цей день
Щасливий буде, три частини світу
Окриє тінь оливкової гілки.
Входить гонець.
Гонець Антоній виступив.
Цезар Скажи Агріппі,
Вперед щоб перекинчиків послав.
Хай бачиться Антонію, що він
Свій власний гнів на себе ж і накликав.
Усі виходять, крім Енобарба.
Енобарб Алексас зрадив. Посилав Антоній
його до Іудеї, там схилив
Він Ірода до Цезаря пристати,
А Цезар за таку його прислугу
Повісив зрадника. Всім іншим він
Не довіряє, хоч і взяв на службу.
Я зле вчинив, і так мене це мучить,
Що й сам не радий.
Входить Цезарів легіонер,
Легіонер Енобарбе, гей!
Антоній надіслав увесь твій скарб
І ще дарунки гойні. А гонець
Набрів якраз на мене. Зараз він
Перед шатром твоїм добро складає.

Енобарб Дарую все тобі.
Легіонер Та ти не смійся,-
Кажу я правду, Енобарбе. Краще
Гінця за вал ти виведи. Я й сам
Зробив би це, та я ж стою на варті.
Бог щедрості владар твій, як раніш.
(Виходить)
Енобарб Щонайпідліший в світі я негідник!
Антонію! Чим, душе благодатна,
Ти б заплатив за відданість мою,
Коли за зраду золотом мене
Обсипав. Як щемить у грудях серцеї
Як з розпачу воно не розірветься,
То інший спосіб я знайду. А втім,
И одчаю досить. Битись проти друга?
Ні, краще здохну десь в рову — на це
Я заслужив ганьбою днів останніх.
(Виходить)
СЦЕНА 7
Поле битви між обома станами. Відгомін бою. Барабани й сурми.
Входять Агріппа та інші.
Агріппа Назад, ми надто вирвались. Сам Цезар
Узявся до меча. Хто сподівався
Такого опору?
Виходять. Відгомін бою. Входять Антоній і поранений Скар.
Скар Оце-то бій,
Владарю мій хоробрий! От би зразу
Ударить так, давно б ми їх прогнали,
Розбивши їм носи.
Атоній Ти весь в крові.
Скар Як букву "те", я мав подвійний шрам,
А зараз рани три, мов "єн".
Чути гасло до відступу.
Ангоній Відбій.
Скар Ми заженем їх в нори. В мене місця

Ще знайдеться для шрамів і рубців.
Входить Ерос.
Ерос Розбито їх, вважать наш успіх можна
За перемогу.
Скар В спину їх рубаймо!
Женімо, як зайців! Це полювання
На боягузів.
Антоній Раз нагороджу
За дух бадьорий, десять крат — за доблесть.
Ходім.
Скар Хоч і скульгавів я, іду.
Виходять.
СЦЕНА 8
Під мурами Александрії. Гамір бою.
Входять Антоній і Скар з військом.
Антоній Загнали Цезаря назад у табір.
Хай хтось біжить попереду, про успіх
Цариці скаже. Завтра, до схід сонця,
Ми спустим кров ще й тим, хто зацілів.
Всім дякую, завзято воювали,
Не як мені служили, а за себе
Ішли на бій, мов Гектори, всі бились.
Верніться в місто, до жінок і друзів,
їм розкажіть про подвиги свої,-
Хай змиють кров засохлу слізьми щастя
І обцілують рани.
(До Скара)
Дай-но руку.
Входить Клеопатра з почтом.
Я про твої діла цій добрій феї
Скажу, щоб ти й від неї мав подяку.
(До Клеопатри)
Мій світе ясний! Обійми хутчіш
Мою затиснуту в залізо шию.
Пробийсь крізь лати в серце геть уся

І злийся із його биттям щасливим!
Клеопатра О доблесний! Мій царю над царями!
Ти жартома з лихої пастки вирвавсь!
Антоній Так, соловейку! Ми їх спать уклали.
Хоч сивина й сріблить мій волос, люба,
Та голова кмітує ще і може
З юнацтвом позмагатися.
(Показуючи на Скара)
Ось воїн,
Руки твоєї гідний доторкнутись,-
Цілуй, герою! Бивсь він так сьогодні,
. Неначе бог-людиноненависник
Вселився в нього.
Клеопатра Дам тобі я, друже,
Із скарбів царських золоту броню.
Антоній Він варт її, хоч би була в рубінах,
Як колісниця Фебова. Дай руку,-
Ввійдім в Александрію урочисто,
Несім щити побиті наші гідно.
Якби вмістив палац наш ціле військо,
Всі б разом сіли й випили б за день,
Що нас чекає завтра, небезпечний
Для царства нашого. Гей, сурмачі!
Удармо в ухо міста мідним гулом
1 громом наших бойових литавр
Так, щоб земля і небо задвигтіли,
Вітаючи вступ війська.
Виходять.
СЦЕНА 9
Цезарів табір.
Вартові на посту. Входить Е н о б а р б.
1-й вартовий Якщо не змінять нас через годину,
Вернімось до вартівні. Ніч ясна;
О другій ранку, кажуть, бій почнеться.
2-й вартовий Нам вчора скрутно довелось...

Енобарб О ноче,
Будь свідком...
3-й вартовий Хто це?
2-й вартовий Тихше, дай послухать.
Енобарб І ти будь свідком, місяцю священний,-
Як будуть лихом поминати зрадців,
Ти пригадай, що Енобарб нещасний
Перед тобою каявсь.
1-й вартовий Енобарб?
3-й вартовий Тс... Слухай!
Енобарб Ноче, владарко печалі,
Пролий на мене темряви отруту,-
Хай не гнітить мене оце життя
Наперекір сумлінню, проти волі.
Удар моїм від муки всохлим серцем
Об кам'яну твердінь вини моєї —
Хай розіб'ється вщент, щоб осоружних
Думок не знати більше. Друже мій,
Ти, що великодушністю своєю
Ганьби моєї безмір перевершив,-
Лиш ти один прости мені, а світ
Нехай мене навік до списку вносить
Клятвопорушників і боягузів.
Прости, Антонію!
(Умирає)
2-й вартовий Заговорити
До нього?
1-й вартовий Краще слухай, чи не скаже
Важливе щось для Цезаря.
3-й вартовий Ага...
Та він заснув!
1-й вартовий Скоріше знепритомнів.
Ні, не на сон була його молитва.
2-й вартовий Збудить його?
3-й вартовий Агов, прокинься!

2-й вартовий Чуєш?
1-й вартовий Тихіше ви! Це смерть його приспала.
Барабани вдалині.
Он чуєш — сплячих будять барабани.
Вже відбули своє ми. А цього
Давайте віднесемо до вартівні.
Цей чоловік не з простих.
3-й вартовий Може, він
Очуняє. Ходім.
Виносять тіло.
СЦЕНА 10
Між обома станами.
Входять Антоній і Скар на чолі війська.
Антоній Вони морський готують бій — на суші
Ми їм не до вподоби.
Скар Та й на морі
Вони бояться нас.
Антоній В вогні, в повітрі —
Ми скрізь готові битись. Та до діла.
Піхоту став на пагорках круг міста.
Очолю я. Вже флот наказ прийняв
І вийшов з гавані. А звідтіля
Неначе на долоні кораблі
І видно все на морі й на землі.
Виходять.
СЦЕНА 11
Інше міце на рівнині.
Входить Цезар з військ ом.
Цезар Без виклику від них стояти тихо,
Не ворушитись. Він нас не зачепить:
Цвіт війська він послав на кораблі.
Ми ж краще в полі місця пошукаймо.
Виходять.
СЦЕНА 12
Пагорки під Александрією.

Входять Антоній і Скар.
Антоній Флоти ще не зійшлися. З-під сосни
На пагорку видніше — гляну звідти
Й скажу, в чім річ.
(Виходить)
Скар На щоглах Клеопатри
В'ють гнізда ластівки. Хмурні авгури
Не знають, що сказати нам, і правду
Приховують. Антоній то бравує,
То знов пригнічений,— щербате щастя
И надію будить в нім, і страх за те,
Що мав і втратив він.
Здаля ніби відгомін морського бою. Входить Антоній.
Антоній Усе пропало!
Нас зрадила безчесна єгиптянка.
Флот здався — он як кидають шапками
Вони, братаючись, мов давні друзі.
Повіє, тричі віроломна! Ти —
Ось хто продав мене молодикові!
Тепер воює серце лиш з тобою...
Розпустиш військо. Я ж зведу рахунки
З чаклункою цією — і кінець.
Розпустиш військо, й сам тікай.
Скар виходить.
О сонце,
Вже більше не побачити мені,
Як ти над світом сходиш. Тут Антоній
З фортуною прощається навіки.
Так вийшло вже. Всі ті, що наче пси
Канючачи мені лизали п'яти,
Мед точать перед Цезарем розквітлим,
А кедр, що височів над усіма,
Стоїть обідраний. Який обман!
О підла єгиптянко! Зла чаклунко,
Твій погляд вів у бій і тяг назад.

Твої обійми мрією моєю,
Вінцем жадань були,— а ти мене,
Як та циганка, спритно ошукала
Внівець. Гей, Еросе!
Входить Клеопатра.
Ти, відьмо? Згинь!
Клеопатра Чом пан мій на любов свою гнівиться?
Антоній Геть звідси, бо за все тобі віддячу
І Цезарю тріумф я зіпсую.
Іди за колісницею його
На посміховище зраділій черні
Як пляма на жіноцтві: хай тебе
За гріш показують, немов потвору.
Хай лагідна Октавія в обличчя
Своїми нігтями тобі ввіп'ється.
Клеопатра виходить.
Пішла — і вельми мудро ти вчинила.
Та краще б я убив тебе — ця смерть
Не одному б життя урятувала.
Я весь горю, як в Нессовій сорочці.
Влий в мене люті, предку мій Алкіде,
Щоб Ліхаса на місяць кинув я
Й рукою, що важенний кий тримає,
Розправився з собою. Смерть цій відьмі!
Вона мене хлопчиську продала.
Від підступу я гину, і за це
Вона помре. Гей, Еросе, сюди!
(Виходить)
СЦЕНА 13
Александрія. Палац Клеопатри.
Входять Клеопатра, Харміана, Ірада і Мардіан.
Клеопатра Допоможіть, дівчата! Ну й лютує!
Так Теламон за зброєю Ахілла
Не побивався, фессалійський вепр
Отак не шаленів.

Харміана Сховайсь в гробницю.
Перекажи йому, що ти умерла.
Душі із тілом легше розпрощатись,
Ніж з величчю.
Клеопатра В гробницю! МардіанеІ
Скажи йому, що я себе убила
З останнім словом на устах — "Антоній",
Розбурхай жаль у ньому. Та пильнуй,
Запам'ятай, як сприйме він цю звістку,
И мені розкажеш. А тепер — в гробницю.
Виходять.
СЦЕНА 14
Александрія. Палац Клеопатри.
Входять Антоній і Ерос.
Антоній Кого ти бачиш, Еросе? Мене?
Ерос Так, володарю мій.
Антоній Буває часом,
Що хмара в небі схожа на дракона,
Чи на ведмедя, лева, чи на замок,
На скелю стрімковерху, кряж гірський,
Чи синій мис, що ліс на ньому мріє.
Повітря так обманює нам очі,-
Не раз ти бачив ці дива небесні
В імлі вечірній.
Ерос Так, мій пане, бачив.
Антоній Те, що було конем, за мить зникає,
У хмарі розчиняється незримо,
Як у воді вода.
Ерос Це так, владарю.
Антоній Тепер владар твій, Еросе мій добрий,-
Якраз той привид: я-бо ще Антоній,
Та скоро ця подоба розпливеться.
Я за царицю воював. Вона ж,-
Що серцем, я гадав, мені належить,
Бо їй своє віддав, а з ним мільйони

Чужих, вже втрачених сердець,— вона
Відкрила карти Цезарю, шахрайка,
І продала Антонієву славу,
Купивши ворогу його тріумф!
Не плач, мій Еросе. Що нам лишилось —
Це вибрати собі кінець.
Входить Мардіан.
Підступна!
Вона мій меч украла.
Мардіан Ні, цариця
Тебе любила й долею своєю
Була навік пов'язана з тобою.
Антоній Геть звідси, підлий євнуху! Мовчи!
Вона — зрадливиця і має вмерти.
Мардіан Не дано людям умирати двічі...
Свій борг вона сплатила. Що бажав ти —
Здійснилося. її слова останні
Були: "Антоній! Доблесний Антоній!"
А потім лиш зітхнула тяжко, й вигук
Між серцем і устами перервався...
Отак, з життям розставшись, поховала
В собі й твоє ім'я.
Антоній Умерла?
Мардіан Так.
Антоній
(до Ероса)
Скинь лати з мене. День важкий скінчився,
Пора й заснути.
(До Мардіана)
Йди. Що Йдеш живий,
То й це тобі вже щедра нагорода.
Мардіан виходить.
Скидай же! И семилистий щит Аяксів
Не захистив би від цього удару.
Розкрийтесь, груди! Серце, будь твердіше

За кліть свою ламку — розбий її!
Та швидше, Еросе. Я вже не воїн.
Геть лати ці порубані — яз честю
Носив їх. Залиши мене самого.
Ерос виходить.
Я поспішу до тебе, Клеопатро,
І виплачу прощення. Мушу так,
Бо гаятись — це мука. Факел згас мій —
Лягай і спи, нема чого блукати
Навпомацки: зусилля — зайвий труд,
Бо міць твоя тебе ж таки здолає.
Покласти ще печатку — й годі, край.
Гей, Еросе! Я йду, моя царице,
Зажди — ми вдвох, рука в руці, туди,
Де серед квітів душі спочивають,
Увійдем радісно, усім на диво,
А почет весь Дідони та Енея
Оточить нас. Гей, Еросе! Сюди!
Ерос повертається.
Ерос Що, мій владарю?
Атоній Клеопатра вмерла,
А я живу в безчесті і гнівлю
Богів своєю ницістю. Це я —
Що кроїв світ мечем, що з кораблів
Міста громадив на зеленій спині
Нептуновій! Слабкіший я, ніж та,
Що Цезарю своєю мовить смертю:
"Бач — я сама себе перемогла!"
Ти клявся, Еросе, що в мить скрутну
(А вже вона прийшла), як опинюсь
Перед лицем жахливої ганьби
Невідворотної, ти вб'єш мене.
Прошу — зроби це зараз; час настав.
Ти не мене — ти Цезаря поцілиш.
Чого ж ти зблід?

Ерос Нехай боги боронять!
Вчинити те, чого парфянські стріли
І підступи ворожі не змогли?
Антоній А ти б волів з вікна в великім Римі
Дивитися, як, голову схиливши,
З руками скрученими твій володар,
Від сорому згоряючи, бреде
За колісницею й щасливий Цезар
З його приниження глузує?
Ерос Ні.
Нізащо.
Антоній Знай, мене врятує рана.
Тож вийми з піхов меч, що так почесно
Вітчизні послужив.
Ерос Прости, владарю.
Антоній Коли тобі, рабові, дав я волю,
Ти клявся це вчинить, як зажадаю.
Ну, то й додержуй слова, а як ні —
Усі твої заслуги — нуль. Коли ж!
Ерос Тоді принаймні відверни обличчя,
Що сяйвом слави вічної сліпить.
Антоній Ну, ось!
(Відвертається від нього)
Ерос Я вийняв меч.
Антоній Своє він діло
Хай виконає зразу.
Ерос Мій державче!
Мій вождю, царю! Перше ніж кривавий
Удар завдам, дозволь "прощай" сказати.
Антоній Ти вже сказав. Прощай!
Ерос Прощай, великий
Владарю!.. То разити?
Антоній Так, рази!
Ерос Ну що ж, тоді...
(Убиває себе)

Принаймні не побачу
Я мертвого Антонія.
Антоній Ти втроє
За мене благородніший. Навчив
Мене ти, друже, що зробити мусив
Я сам. І ти, й цариця — ви обоє
В мені зродили благородство давнє.
Але ж і я зі смертю заручився
Й спішу до неї, мов на ложе шлюбне.
Твій пан став учнем, Еросе,— дивись,
Як ти, помер...
(Падає на свій меч)
Та що це? Я не вмер?
Гей, варто!.. О... Мерщій мене добийте!
Входить Деркет з вартою.
1-й вартовий Що тут за шум?
Антоній Я схибив, друзі. Прошу —
Скінчіть, що я почав.
2-й вартовий Упала зірка.
1-й вартовий Звершився час.
2-й вартовий О горе!
Антоній Хто мене
Хоч трохи любить — вбийте.
1-й вартовий Лиш не я.
2-й вартовий Й не я.
3-й вартовий Ніхто.
Варта виходить.
Деркет Твоя недоля й смерть
Відстрашують прихильників твоїх.
(Піднімаючи Антонієвого меча)
Цей меч і звістка ця відкриють доступ
Мені до Цезаря.
Входить Д і о м е д.
Діомед А де Антоній?
Деркет Та ось.

Діомед Живий? Чому це ти мовчиш?
Деркет виходить.
Антоній Ти, Діомеде? Прошу, меч візьми
И добий мене.
Діомед Державче мій, послала
Мене сюди цариця Клеопатра.
Антоній Коли послала?
Діомед Щойно.
Антоній Де вона?
Діомед У склеп укрилася. Передчувала
Вона, що тут щось трапилось. Дізнавшись,
Що запідозрив ти несправедливо
її у змові з Цезарем,— а гнів твій
Нестримний був,— вона вдала, що вмерла,
Але, злякавшись наслідків, звеліла
Тобі відкрити правду. Та боюся —
Запізно.
Антоній Правда, любий мій. Поклич
До мене охоронців, Діомеде.
Діомед Гей, охоронці! Володар вас кличе.
Входять к і л ь к а Антонієвих охоронців.
Антоній Востаннє, друзі, послужіть мені —
Несіть мене до Клеопатри.
1-й охоронець Горе!
За що така нам кара — пережити
Тебе, володарю?
2-й охоронець Жахливий день!
Антоній Не треба, друзі, тішити недолю
Скорботою своєю. Краще ви
її скарайте виглядом бадьорим.
Ну, веселіше, хлопці. Піднімайте.
Я за собою вас водив — тепер
Ви несете мене. Спасибі, любі.
Антонія виносять.
СЦЕНА 15

Там же. Царський склеп.
Нагорі з'являються Клеопатра, Харміана таїрада.
Клеопатра Я звідси вже не вийду, Харміано.
Харміана Царице, заспокойся.
Клеопатра Ні, не вийду.
Жду найстрашнішого я лиха, тільки
Не заспокоєння. Моя печаль
Безмірна має бути, як і горе
Моє безмірне.
Внизу з'являється Діомед.
Що? Кажи — умер він?
Діомед Ні, ще не вмер, та смерть вже близько. Ви-
глянь,-.
Бач, воїни несуть його сюди.
Внизу вартові вносять А н т о н і я.
Клеопатра О сонце, спопели небесну твердь!
Хай вічна пітьма землю всю огорне!
Антонію, Антонію коханий!
Ірадо, Харміано, поможіть
Піднять його! Всі помагайте...
Антоній Тихше...
Антонія не Цезар переміг,
Антоній сам себе подужав.
Клеопатра Звісно,
Нема такого, хто б тебе здолав,
Хіба ти сам. Та хто мій біль полегшить?!
Антоній Вмираю, єгиптянко, я вмираю.
Лише на мить хотів би смерть затримать,
Щоб на уста до тисяч поцілунків
Тобі останній ще покласти...
Клеопатра Вибач,
Не смію, любий мій, зійти до тебе,
Не смію — схоплять там мене. Ніколи
Не стану я оздобою тріумфу
Для Цезаря-щасливчика. Допоки

Ще є на світі смертоносні зела,
Гадюки і кинджали — яв безпеці.
Докором лагідних очей невинних
Октавія не обпече мене!
Я не спущусь — ти сам до мене зійдеш.
Допоможіть, дівчата, всі гуртом,
Його підняти.
Антоній Швидше, я вмираю.
Клеопатра Оце робота! Нелегкий же ти!
Колишню силу обернула смерть
Нам тягарем. Шкода, я не Юнона,
А то б тебе Меркурій дужокрилий
Вмить до Юпітера відніс. Ще трохи...
Думками дурень багатіє. Так...
Антонія висаджують нагору до Клеопатри.
Сюди, сюди його... Вітаю, любий!
Умри, де жив, і в поцілунках знов
Вернися до життя. Якби ж вони
Уміли воскрешати, я своїх
Губів не шкодувала б.
Всі Жаль дивитись!
Антоній Вмираю, єгиптянко... Дай вина,
І я скажу...
Клеопатра Ні, я скажу! Я зараз
Такого набалакаю Фортуні,
Що спересердя колесо зламає
Брехлива баба!
Антоній Ще два слова, люба.
Удавшися до Цезаря, врятуєш
Життя і честь...
Клеопатра То речі несумісні.
Антоній Послухай, люба... Із його придворних
Лиш одному довірся Прокулею.
Клеопатра Своїй відвазі і своїм рукам
Довірюсь я, а не його придворним.

Антоній Не плач і не крушися над сумним
Кінцем моїм, потіш себе думками
Про той щасливийччас, коли я був
Між владарями світу найелавніший.
Я не вмираю смертю боягуза,
Що перед співвітчизником скидає
Шолом покірний. В чесному бою
Я, римлянин, із римлянином бився
І гину переможений... Мій дух
Відходить... Більш несила...
Клеопатра Як! Ти вмреш?
Найблагородніший з людей? А я?
Я маю жити в світі осоружнім?!
Таж він без тебе — хлів брудний.
Антоній умирає.
О, гляньте,
Дівчата, вже вінець землі став прахом...
Владарю мій! Зів'яв звитяги лавр!
Упала корогва. Мужі і діти
Зрівнялись між собою. Незрівнянне
Покинуло цей світ, і не зосталось
Під місяцем-приблудою нічого
Уваги вартого.
(Непритомніє)
Харміана Збудись, царице!
Ірада Вона... умерла.
Харміана Владарко!
Ірада Царице!
Харміана Ясновельможна!
Ірада Владарко Єгипту!
Харміана Ірадо, тихше...
Клеопатра Не цариця, я —
Звичайна жінка, почуттям підвладна
Так само, як корівниця убога,
Приставлена до чорної роботи.

Було б мені тим скіпетром своїм
В лице богам пошпурити й сказати,
Що світ цей був від їхнього не гірший,
Допоки, заздрісні, наш самоцвіт
Вони не вкрали. Все тепер — ніщо.
Терпіння — п'яний чад, а нетерпіння —
Скажений пес. Хіба ж тоді це гріх —
Не ждати смерті, а самим піти
В її оселю потаємну?.. Що ви?
Що з вами, любі? Ну ж бо, Харміано!
Мої хороші! О!.. Наш світоч згас...
Мужайтесь, друзі. Схоронім його,
А далі... Наберемося відваги,
Як личить римлянам високородним,-
Ми теж зуміємо достойно вмерти.
Остиг душі великої покров.
Один лиш друг тепер зостався в нас —
Відвага стрінути свій смертний час.
Виходять. Згори виносять тіло Антонія.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Александрія. Табір Цезаря.

Входять Цезар, Агріппа, Долабєлла, Меценат, Галл, Проку-
лей та і н ш і.

Цезар Йди, Долабелло, й зажадай, хай здасться.
Розбитий він, і зволікати смішно,-
Так і скажи.
Долабєлла Усе скажу, владарю.
(Виходить)
Входить Д є р к є т з мечем Антонія в руках.
Цезар З оцим переді мною? Хто такий?
Деркет Деркет. Я досі був на службі в того,
Кому служити кожен мав за честь,-
В Антонія. Він був моїм вождем,

Допоки міг вести нас за собою,
І я життя для нього не щадив.
Як ти мене прийняти зволиш — буду
Для тебе, чим для нього був. Не зволиш —
Тобі життя ввіряю.
Цезар Що це значить?
Деркет Це значить, Цезарю, що він помер.
Цезар Ні, від падіння велетня такого
Земля вся наша б мусила здригнутись,
Позаганявши левів в городища,
А городян — в печери! Смерть його —
То не звичайна смерть. Ім'я "Антоній"
Півсвіту значило.
Деркет А все ж він вмер.
І то не від сокири правосуддя,
Не від кинджала найманого. Ні,-•
Рука, що кожним порухом своїм
Лишала карби доблесті, у серця
Позичила відваги і його ж
Мечем пробила наскрізь. Ось той меч,
Із рани вийнятий,— на нім сліди
Найблагороднішої крові.
Цезар Друзі,
Ви посмутніли? Хай простять боги,
Та звістка ця не може не зросити
Й очей царя.
Агріппа Як дивно все! Природа
Велить, щоб ми оплакували те,
Чого самі так прагнули.
Меценат Пороки
Були його чеснотам рівноважні.
Агріппа Це муж був виняткової душі,-
Таких вождів історія не знала.
Та ви, богове, волите зумисне
Нас наділяти хибами, щоб ми

Були людьми, не більш. А Цезар, бачу,
Зворушений.
Меценат В цім дзеркалі великім
Він сам себе побачив.
Цезар Ох, це я
Призвів тебе, Антонію, до цього!
Та ріжемо ми й власну хвору плоть.
З нас хтось один мав перший світ покинуть,
Було нам тісно вдвох на ньому жити.
І все-таки я кров'ю серця плачу:
Чом я і ти — мій брат, суперник гідний
І в задумах найвищих, друг, соратник
На полі бою та в державній владі,
Моя правиця й серце, що мене
На помисли високі надихало,-
Чому ми, рівні, волею зірок
Непримиренних мусили з тобою
Аж так далеко розійтися? Друзі,
Послухайте... Та краще іншим разом.
Входить єгиптянин.
По ньому видно, з чим до нас прийшов.
Послухаймо, що скаже. Відкіля ти?
Єгиптянин Я тільки горопашний єгиптянин.
Цариця зачинилася у склепі,
Своїм останнім володінні, й жде
Твоїх наказів, щоби знать, до чого
їй готуватись.
Цезар Хай спокійна буде.
їй скоро перекажуть нашу волю,
Почесну і ласкаву, бо жорстоким
Не може бути Цезар.
Єгиптянин Хай боги
Тебг оберігають.
(Виходить)
Цезар Ти ж іди,

Мій Прокулею, і скажи цариці,
Що ми не хочемо її неславить,
Втішай її всіляко, щоб вона
В гордині рук на себе не наклала
Й не зіпсувала планів нам: живою
Вона у Римі наш тріумф увічнить.
Іди ж негайно й відповідь принось —
Що скаже й прийме як.
Прокулей Гаразд.
(Виходить)
Цезар Іди
І ти з ним, Галле.
Галл виходить.
Долабелло! Де він?
Хай піде з Прокулеєм.
Агріппа
й Меценат Долабелло!
Цезар Не треба,— я згадав, що він пішов
З дорученням і вернеться невдовзі.
Ходім в шатро до мене — покажу вам,
Як втягнуто мене у цю війну;
Побачите, що я в листах моїх
Був завжди стриманий і миролюбний.
Ходім, я все вам роз'ясню.
Виходять.
СЦЕНА 2
Александрія. Царська гробниця.
Входять Клеопатра, Харміана та Ірада.
Клеопатра Біль попустив. О Цезар жалюгідний!
Він долі не владар, лиш раб він долі.
Він лиш виконує її накази.
У тому велич є, хто самохіть
Скасує все, усі зупинить зміни
Й засне, щоб не ковтати перегною,
Яким харчуються й царі, і злидні.

До дверей гробниці підходять Прокулей, Галл і воїни.
Прокулей Вітає Цезар владарку Єгипту
І просить повідомити, чого
Хотіла б ти від нього.
Клеопатра Як ти звешся?
Прокулей Звусь Прокулеєм я.
Клеопатра Мені Антоній
Тобі одному радив довіряти.
Але обман мені вже не страшний
І вірність не потрібна. Та якщо
Владар твій хоче бачити царицю
Прохачкою, скажи, що менш, ніж царство,
Прохати їй не личить. Хай він сину
Моєму дасть звойований Єгипет,
Я так уклінно дякувати буду,
Немовби все моє мені віддав.
Прокулей Не бійся — ти у царствених руках.
Довірся їм уповні, безоглядно:
Мій владар має стільки милосердя,
Що проливається воно на всіх,
Хто в цім потребу має. Тож дозволь
Доповісти йому, що ти коришся,
І ти побачиш: переможець твій,
Тебе з колін підвівши миттю, сам
Благатиме, неначе ласки, права
Служить тобі у всьому повсякчас.
Клеопатра Скажи — я бранка у його фортуни,
Усе, що він здобув,— його. А я
Навчаюсь щогодини підкорятись
І прагну з ним зустрітися віч-на-віч.
Прокулей Все так і передам. Ти ж не журись,
Бо винуватець прикростей твоїх
Сам співчував тобі.
Галл От бач, як легко
її схопити?

Прокулей з двома воїнами пролазять у вікно гробниці приставною драбиною
і стають позад Клеопатри. Решта воїнів відсувають засуви і відчиняють двері.
Стережіть її,
Аж поки прийде Цезар.
(Виходить)
Ірада О царице!
Харміана Тебе в полон узято, Клеопатро!
Клеопатра
(вихоплює кинджал)
Проворніш, руки!
Прокулей
(обеззброює її)
Постривай, царице!
Не шкодь собі,— тебе не зрадив я,
А врятував.
Клеопатра Від смерті? Таж і псові
Пораненому в ній не відмовляють!
Прокулей Не кидай самогубством, Клеопатро,
На чесне Цезареве ймення тінь,-
То всі б упевнились, який він добрий,
А смерть твоя до пліток призведе.
Клеопатра О, де ти, смерте? Чом не йдеш? Прийди,
Прийди до мене! Чи не краще замість
Стількох дітей і вбогих взять царицю?
Прокулей Терпіння, пані.
Клеопатра Я не буду їсти,
Не буду пити, спати перестану.
Хоча це поки що самі слова,
Але я знищу цю оселю плоті,
Хоч як би там твій Цезар не завзявся!
Рабою при дворі його не стану!
Нудна Октавія очей на мене
Не буде мружити з німим докором.

Не вистачить мене вам на розвагу
І поглум римській черні розбуялій!
Хай краще десь в єгипетській канаві
Зариють труп мій! Голою хай кинуть
У нільський мул, щоб оводи і мухи
Мене страховищем зробили! Краще
Хай на одній із рідних пірамід
Мене підвісять у кайданах!
Прокулей Звідки
Страхи ці в тебе? Цезар не давав
Для них підстави.
Входить Долабелла.
Долабелла Прокулею, слухай,
Як ти тут діяв, Цезарю відомо.
Тебе він кличе й доручив мені
Царицю доглядати.
Прокулей Що ж, гаразд.
Будь лагідний із нею, Долабелло.
(До Клеопатри)
Що передать від тебе?
Клеопатра Хочу вмерти.
Прокулей і воїни виходять.
Долабелла Царице славна! Чула ти про мене?
Клеопатра Не пам'ятаю.
Долабелла Мусиш пам'ятати.
Клеопатра Хіба важливо, що я пам'ятаю?
Ви ж смієтесь, коли жінки і діти
Вам сни розказують.
Долабелла Не розумію.
Клеопатра Мені приснилось — був колись Антоній.
Коли б заснути знов, щоб знов побачить
Таку людину!
Долабелла Як тобі завгодно...
Клеопатра Лице його ясніло, наче небо,-
Там сонце й місяць путь свою верстали

й лилися світлом на землі кружальце.
Долабелла Владарко!
Клеопатра Океан переступав він,
Світ обіймав простертою рукою.
А голос музикою сфер гучав,
Як він до друзів мовив. Та бувало,
Що й громом рокотав — тоді Земля
Тряслась від страху. Доброта його
Зими не знала — тільки щедру осінь:
Тим більш плодів, чим більше їх збирали.
В утіхах він купався, мов дельфін,-
Весь час на хвилі рідної стихії;
Йому царі служили і царята;
Немов дрібними грішми, островами
І царствами він сипав...
Долабелла Клеопатро...
Клеопатра Скажи, чи був, міг бути наяву
Такий, як снивсь мені?
Долабелла , О ні, царице.
Клеопатра Ти брешеш, і боги брехню цю чують!
Він справді був — приснитися не міг він!
Природа надто вбога, щоб змагатись
З уявою, хто більше диво створить.
Та був у неї. й дивотвір — Антоній,
Що перед ним плоди уяви бліднуть.
Долабелла Царице, вислухай. Твоя утрата —
Велика, як і ти. Беззаперечно,
Такий тягар нести тобі нелегко,
І хай в житті зазнаю тільки лихо,
Якщо невтішний біль твойого серця
й мого не крає.
Клеопатра Дякую тобі.
Чи знаєш, як зі мною вчинить Цезар?
Долабелла Хоч гірко, але мушу все сказати.
Клеопатра Кажи мерщій!

Долабелла Хоч він великодушний...
Клеопатра А все ж мене при в'їзді тріумфальнім
Вестиме позад себе?
Долабелла Так, на жаль.
Сурми. Голоси за сценою: "Дорогу Цезареві!"
Входять Цезар, Галл, Прокулей, Меценат, Селевк і почет.
Цезар Хто тут Єгипту владарка?
Долабелла
(до Клеопатри)
Ось — Цезар,
Клеопатра стає навколішки.
Цезар Устань. Не мусиш ти колінкувати.
Устань, прошу, єгипетська царицеї
Клеопатра Богів то воля — перед переможцем
І владарем повинна я схилитись.
Цезар Не переймайся прикрими думками.
Тобою заподіяні образи
Нам в серці запеклись, та ми готові
Вважать їх неумисними.
Клеопатра Єдиний
Владарю всесвіту! Я не потраплю
Все роз'яснити, та скажу одне —
Не вільна я від слабостей жіночих,
Що нашу стать ганьблять.
Цезар Ми, Клеопатро,
Не до злоби, а до прощення схильні.
Якщо ти нашим намірам зичливим
Не будеш опиратись, то від цього
Ти тільки виграєш. Але якщо,
йдучи шляхом Антонія, замислиш
Мене узяти підступом якимсь,-
Позбавиш і себе моєї ласки,
І на дітей своїх біду накличеш,
Якій, коли ти звіришся на мене,
Я б міг зарадити. Ну, я пішов.

Клеопатра Іди. Іди у світ — він твій. А ми —
Твоя лиш здобич, доказ перемоги:
Постав нас, мов щити, вздовж стін, як схочеш...
(Подає Цезареві сувій)
Цезар Що треба Клеопатрі, не соромсь.
Клеопатра Ось опис золота, начиння й скарбів,
Мені належних. Знайдеш там усе,
Окрім дрібниць, оцінене докладно.
А де Селевк?
Селевк Я тут.
Клеопатра Він мій скарбник
І дасть підтвердження під страхом смерті,
Що не втаїла я нічого. Ну,
Кажи, Селевку.
Селевк Як під страхом смерті
Збрехати маю, краще хай мені
Язик усояне.
Клеопатра Що ж я приховала?
Селевк Достатньо, щоб купити весь той список.
Цезар Ну-ну, не червоній. Хвалю за мудрість.
Клеопатра Бач, Цезарю, як всіх пишнота вабить!
Мої — твої вже, а якби змінятись
Нам долями, й твої моїми стали б.
Але ж Селевк! Ах ти, невдячний рабе,
Такий невірний, як любов продажна!
Задкуєш? Що ж, задкуй. Ховаєш очі?
Та їм від мене, хоч би й крила мали,
Не утекти! Бездушний раб! Підлота!
Мерзенний пес!
Цезар Дозволь, царице добра...
Клеопатра О Цезарю, який це стид великий!
Щоб ти, мій пан, благоволив прийти
І тим сердешну жінку вшанувати,-
А раб, пахолок цей, ще сміє множить
Мої нещастя заздрістю своєю?

Нехай, о Цезарю великодушний,
Лишила я собі якусь дрібничку
З прикрас,— на любу пам'ятку для друзів;
Приберегла хай навіть щось цінніше
Для Лівії й Октавії в дарунок,
Аби слівце замовили за мене.
А цей мене виказує! І хто?
Мій власний блюдолиз! Боги небесні!
Здається, цей удар мене добив.
(До Селевка)
Геть звідси! Геть! Хоч попелом узявся
Талан мій, та під ним ще тліє жар!
Гляди, не обпечись. Якби ти був
Людиною, мене б ти пожалів.
Цезар Іди, Селевку.
Селевк виходить.
Клеопатра Нам, великим,часто
Чужі гріхи доточують, а потім
Повинні ми за них відповідати.
Тож як нас не жаліти?
Цезар Клеопатро,
Ні вписаного, ні того, що ти
Приберегла, ми в тебе не віднімем.
Орудуй всім, як буде до вподоби.
Знай, Цезар не гендляр, не Стане він
З тобою торгуватись. Будь спокійна
І не будуй темниці з дум понурих.
Царице люба, все ми зробим так,
Як схочеш ти. Іди поїж, поспи.
Я так тобі, царице, співчуваю,
Що лишимось ми друзями. Прощай!
Клеопатра Владарю, пане мій!
Цезар Ні, ні, прощай!
Сурми. Цезар із почтом виходить.
Клеопатра Як він лестить, улещує, щоб я

Себе зреклася! Слухай, Харміано...
(Щось шепоче Харміані на вухо)
І рада Царице, годі. День ясний минув.
Ніч перед нами.
Клеопатра І чимдуж назад.
Вже все домовлене й, мабуть, готове.
Іди, нехай поквапиться.
Харміана Іду.
Повертається Долабелла.
Долабелла А де цариця?
Харміана Ось, хіба не бачиш?
(Виходить)
Клеопатра Що, Долабелло?
Долабелла За твоїм, владарко,
Бажанням, що його любов моя
Шанує, як святиню, я прийшов
Сказати ось що: Цезар має намір
Вертатись через Сірію і скоро
Тебе з дітьми пошле поперед себе.
З цієї вісті скористайся. Слова
Таки свого дотримав я, владарко.
Клеопатра В боргу я, Долабелло.
Долабелла Я — слуга твій.
Спішу до Цезаря. Прощай, царице!
Клеопатра Прощай, спасибі.
Долабелла виходить.
Що, Ірадо, скажеш?
І я, і ти-• єгипетські ляльки,
І виставлять нас Риму на потіху.
Ремісники у фартухах лиснючих,
Із молотками, спорудять поміст,
І ми вдихатимемо поту сморід
Та дух відрижки від харчів поганих.
Ірйда Нехай боги боронять!
Клеопатра Ні, Ірадо,

Все так і буде: ліктори нахабні
Нас лапатимуть, як повій, нездарно
Ославлять нас плюгаві віршомази;
Комедіанти спритні враз покажуть
Бенкет александрійський і на нім
Антонія зобразять напідпитку.
І я дивитимусь, як Клеопатру
Хлопчак писклявий, глумлячись, оберне
В якусь-то хвойду.
І рада Праведні боги!
Клеопатра Так буде, ось побачиш.
Ірада Не побачу:
У мене нігті від очей міцніші.
Клеопатра Отож. Найкращий спосіб, щоби їхні
Приготування та дурні надії
Звести нінащо.
Входить Харміана.
Ось і Харміана.
Вберіть мене по-царському, дівчатка,-
Несіть найкращі шати. Знову Кідном
Антонію назустріч я пливу.
Ірадо, швидше! Скінчимо рахунки
З життям тепер. Ласкава Харміано,
Восстаннє послужи мені, а потім —
Ти будеш вільна хоч на віки вічні.
Корону й всі регалії несіть.
Ірада виходить. За сценою чути гамір.
Що там за галас?
Входить вартовий.
Вартовий Селянин якийсь
Приніс там кошик фіг і хоче бачить
Твою величність.
Клеопатра Клич сюди.
Вартовий виходить.
Таке

Знаряддя вбоге, а, буває, робить
Велику справу! Він приніс нам волю.
Я зважилась — жіночого в мені
Нема нічого: я тверда як мармур
Із голови до ніг, і блудний місяць
Вже не моя планета.
Входять вартовий та селянин з кошиком.
Вартовий Ось той дядько.
Клеопатра Іди, а він лишиться.
Вартовий виходить.
Ну, приніс
Ту гарну змійку нільську, що дарує
Без болю смерть?
Селянин Приніс, аякже, та ліпше її не чіпати,— дуже
вже вона кусюча. Котрі вмирали від неї, ті дуже рідко, а то й
ніколи не видужували.
Клеопатра А знаєш таких, що вмерли?
Селянин Багацько знаю — і чоловіків, і жінок. Та от не
далі як учора. Вельми поважна жінка, от тільки часом любила
збрехати, а жінкам це, звісно, не годиться, хіба що з поважним
наміром. Та от вона розповідала, як умерла від її укусу і як це
було боляче. Дуже вже вихваляла ту гадючку! А втім, хто всьому
вірить, наполовину дурнем лишиться. Лиш одно небезсумнівно,
ця зміючка — знаменита гадючка.
Клеопатра Ну, можеш іти. Бувай здоров.
Селянин Бажаю тобі великої втіхи з неї.
(Ставить кошика долі)
Клеопатра Прощай!
Селянин Та не забувай, гляди, гадюка — вона завжди
гадюка.
Клеопатра Атож. Прощай.
Селянин Гадюці, бач, не слід довіряти, хіба що вона в
тямущих руках. Бо й справді,— що доброго в гадюці!
Клеопатра Не турбуйся. Постережемося.
Селянин От і добре. А їсти їй не давай — не варта вона

харчу.
Клеопатра А мене вона не з'їсть?
Селянин Не думай, що я такий дурний. Адже відома
річ — жінку й сам дідько не вхопить. Жінка — то їжа богів, коли
тільки чорт не поткне свого носа. Лихо, та й годі, богам з тими
сучими дітьми, з чортами. Так і дивись, із кожного десятка жінок
п'ять напевно перекапустять.
Клеопатра Гаразд. Тепер іди собі. Прощай.
Селянин І справді, пора. Бажаю ж тобі втіхи з гадючки.
(Виходить)
Вертається І р а д а з мантією, вінцем тощо.
Клеопатра Подайте шати. Надягніть вінець.
Я чую подих вічності в собі.
Ніколи вже цих уст не зросять соки
Єгипетського винограду. Швидше,
Ірадо, мила, швидше! Чую я —
Мене Антоній кличе. Ось встає він,
Мій схвалює відважний вчинок. Чую,-
Смішне йому все Цезареве щастя,
Те щастя, що боги нам посилають,
Щоб гнів наступний виправдать. Мій мужу,
Я йду. Так називать тебе я право
Своїм відважним серцем здобула.
Я вся — повітря і вогонь. А решту
Стихій лишаю тлінному життю.
Готово вже? Ходіть сюди, прийміть
Тепло останнє уст моїх. Прощайте...
Ти, Харміано... Й ти прощай, Ірадо...
Навіки.
Цілує їх. Ірада падає мертва.
Що це? Від мого цілунку?
Невже отрута в нім? Коли так легко
З життям розстатися, то що нам смерть?
Мить пристрасті — болюча та жадана.
А ти мовчиш і кажеш тим, що світ цей

Не вартий і того, щоб з ним прощатись.
Харміана О темна хмаро, зливою пролийся,
Хай я побачу, що й боги ридають.
Клеопатра Ганьба! її Антоній першу стріне,
Почне розпитувать і їй віддасть
Цілунок, що його я жду, як неба...
(Прикладає змію до грудей)
Ну, згубонько, перекуси мерщій
Оцей життя заплутаного вузлик!
Ну ж, розізлись, дурненька, і кусай!
Якби ти вміла говорить, назвала б
Ти Цезаря ослом.
Харміана О зоре сходу!
Клеопатра Цить, тихше! Я ж годую немовля:
Чи'бач, як ссе? Зассе до смерті неню...
Харміана О зіронько, займись!
Клеопатра Яке солодке —
Немов бальзам, мов ніжний вітерець!
О мій Антонію!.. Тепер ще й другу.,.
. (Прикладає до руки другу змію).
Чого ще ждать...
(Умирає)
Харміана В цім осоружнім світі?
Прощай навіки! Що ж, пишайся, смерте,-
Забрала ти найкращу із жінок.
Очей замкніться вікна! Вже ніколи
Не доведеться Фебу золотому
Заглянути в цю осяйну глибінь.
О, ще вінець поправлю й буду вільна.
Вбігає сторожа.
1-й вартовий Цариця де?
Харміана Тсс... тихше, не буди.
1-й вартовий Прислав по неї Цезар...
Харміана Він спізнився.
(Прикладає до себе змію)

Ну, швидше, змійко. Твій укус ледь чутний.
1-й вартовий Сюди всі! Тут щось негаразд. Це зрада!
2-й вартовий Он Долабелла, Цезарів гонець,-
Поклич.
1-й вартовий Ох, що тут робиться! Хіба
Так можна, Харміано?
Харміана Так і можна,
І личить спадкоємиці царів.
Ох, воїне...
(Вмирає)
Входить Долабелла.
Долабелла Що сталося?
2-й вартовий Всі мертві.
Долабелла Ось і збулись лихі передчуття.
Хай Цезар прийде й сам побачить те,
Чому він запобігти намагався.
Голоси
за сценою Дорогу Цезарю!
Входить Цезарзпочтом.
Долабелла Чудовий з тебе
Віщун, мій Цезарю,— чого боявся,
Те й сталось.
Цезар Доблесний кінець! Вона
Думки вгадала наші і по-царськи
Свою обрала путь. Від чого вмерли?
Не видно крові.
Долабелла Хто сюди заходив?
1-й вартовий Лиш селянин, що фіги їм приносив.
Та ось і кошик.
Цезар Отруїлись.
1-й вартовий Щойно
Ця Харміана ще була жива.
Стояла, розмовляла, ще вінець
Поправила на мертвій, як зненацька
Додолу впала.

Цезар Благородна слабість!
Коли б вони отруту проковтнули,
То спухли б. А вона ж — немовби спить
І ладна у тенета чарівні
Антонія нового заманити.
Долабелла На грудях в неї ранка, трохи спухла.
І на руці.
1-й вартовий Укус гадюки. А на листі смокви
Ще слиз, який гадюки залишають
В печерах понад Нілом.
Цезар Що ж, можливо,
Це й є причина смерті. Лікар каже,
Вона не раз питалася у нього,
Як легше вмерти. Вище підніміть
Цариці ложе й винесіть служниць.
З Антоніем її ми поховаєм —
Славетніших подружжів ще не знала
Могила жодна. Отакі події
Вражають навіть винуватців їх.
І жаль до жертв не менше буде жити,
Ніж слава переможця. В вічну путь
Війська їх з почестями проведуть,
Потому — Рим. Обряди невеселі
Відправить доручаю Долабеллі.
Виходять.

Примітки

Рукопис трагедії був зареєстрований у книговидавничих списках 20 травня 1608 р. З якихось причин п'єса тоді не була опублікована. Уперше видана in folio 1623 р. за авторським текстом.

Трагедія датується 1606-1607 рр. Англійський драматург С. Денієл перевидав 1607 р. свою п'єсу "Клеопатра" (нап. 1594 р.), внісши до тексту додаткові деталі, які були, очевидно, запозичені у Шекспіра. Вплив

"Антонія і Клеопатри" відчутний і в п'єсі Барнеса "Грамота диявола" (пост. 1607 р.). Метричний аналіз тексту також свідчить про те, що трагедія була написана після "Короля Ліра" та "Макбета", тобто в 1606-1607 рр.

Головним сюжетним джерелом п'єси є "Життєпис Антонія", що наводиться в "Порівняльних життєписах" Плутарха. Окремі історичні деталі були взяті з "Громадянської війни" Аппіана.

Трагічна історія кохання римського полководця Антонія і прекрасної цариш Єгипту Клеопатри була надзвичайно популярна в західноєвропейському мистецтві XVI-XVII ст. Кілька обробок цього сюжету є і в англійській літературі. [672]

Це — вже згадувана трагедія Денієла, п'єса леді Пембрук "Антоній" (1592), що була, власне, перекладом французького тексту Гарньє, "Доброчесна Октавія" Брендона (1598). Проте лише генієві Шекспіра пощастило надати поширеному сюжету справді художньої довершеності, що відзначає шедеври світової літератури.

П'єса належить до циклу т. зв. "римських трагедій" драматурга ("Юлій Цезар", "Антоній і Клеопатра", "Коріолан"). її композиція відзначається особливим поліфонізмом. Події ідуть одна за одною, створюючи відчуття нескінченного плину часу: повстання Фульвії і брата Антонія проти влади Октавія, загибель Фульвії, переговори тріумвірів із Секстом Помпеєм, відновлення громадянської війни і поразка Помпея, перемога Риму в Парфянській війні, усунення Лепіда і т. д. Так само розімкнено і простір п'єси: Рим, Сірія, Афіни, Александрія. Проте мигтіння географічних назв не породжує відчуття хаотичності. Простір гранично сконцентрований, його смисловими центрами стають Рим і Александрія.

Єгипетським епізодам трагедії притаманний особливий розслаблюючий ритм. Плинуть води вічно оновлюваного Нілу, височать піраміди, які самою своєю непорушністю немовби заперечують рух часу. Тут шанують богиню родючості Ізіду, мінливу і нерідко підступну,

непостійну в добрі і в злі. Перед нами світ пізньоелліністичної цивілізації, витонченої і чуттєвої. За законами цього світу живе цариця Клеопатра, одна з останніх представниць стародавнього роду Пто-лемідів.

Іншою тональністю забарвлені римські сцени. Після загибелі Юлія Цезаря і поразки при Філіппах змовників-республіканців Брута і Кассія, влада в Римській державі належить новому тріумвірату. В Римі триває напружена політична боротьба. Кожен із тріумвірів прагне до єдиновладдя. На противагу уповіль-неності александрійських епізодів ритм римських сцен пришвидшений, драматизований. У всьому відчувається невпинний рух часу. Римська цивілізація, основою якої по-давньому проголошуються сувора доброчесність і воїнська доблесть, вступає в новий період свого розвитку. На зміну боротьбі принципів приходить боротьба честолюбств, епічна чеснота воїна поступається місцем індивідуалістичному розрахунку.

Протиборство двох цивілізацій, конфронтація двох епох показані в п'єсі крізь призму індивідуальної долі протагоніста трагедії Марка Антонія. Основна колізія набирає глобальності, варіюється на кількох рівнях: соціальному (Антоній і Октавій), особистому (Антоній і Клеопатра), етичному (боротьба в свідомості самого Антонія) тощо. Ареною зіткнення усіх цих суперечливих прагнень стає сам усесвіт, утілений у ренесансному "мікрокосмосі"— душі людини. Мабуть, саме в "Антонії і Клеопатрі" гуманістичний антропоцентризм Шекспіра востаннє набуває такої виразності. Проте в цій же п'єсі посилюється і тенденція критичного перегляду ренесансної концепції індивідуально-доблесного героя.

Образ Антонія посідає особливе місце в галереї трагедійних протагоністів Шекспіра. "У другій римській трагедії завершується тема першої групи пізніх римських трагедій, трагедій великих афектів, джерело яких сама доблесть як пристрасть, нестримно доблесна натура видатної особистості" (Л. Пінський). [673] "Безмірність" — одна з основних якостей натури Антонія і в той же час його кредо: "Жебрацька то любов, що знає міру".

Шекспір наділяє Антонія рисами епічного героя, часом навіть трохи міфоло-гізує його образ. Своїм предком і покровителем Антоній не випадково вважає Геракла, одного з найпопулярніших у давньому Римі доблесних еллінських героїв. "Римським Геркулесом" називає Антонія цариця Єгипту. Асоціація з давнім міфом зумовлює низку сюжетних мотивів п'єси. Після поразки під Алексан-дріею зраджений Клеопатрою герой порівнює свої переживання із муками Геракла (слова Антонія про згубну "сорочку Несса"). Бажання Клеопатри брати участь у битві при Акції викликає в пам'яті образ служіння Геракла лідійській цариці Омфалі. Міфологічні паралелі набувають особливого смислового значення, падаючи сюжетному епізоду виразності та об'ємності.

Проте міфологічна образність супроводить Антонія лише, в його "александрій-ській" сфері буття. Світ еллінських сказань, що належить уже далекому минулому, воскресає тут востаннє у своїй неповторній казковій чарівності. Подібно до стародавніх ахейців сидять Антоній та його супутники за столами, що вгинаються від усіляких наїдків. Зустріч Антонія і Клеопатри на річці Кідн нагадує тріумф богині кохання Афродіти. Усе в цьому епізоді сповнене солодкої знемоги й справді язичницької чуттєвої чарівності. Плине вода Кідну, закохана в дотики срібних весел, напоєний млостю вітер горнеться до вітрил корабля. Сама природа переживає любовний екстаз.

Особливої драматичної напруженості цей мотив набирає в зіставленні з реальністю Ренесансу. Не випадково учти в стародавній Александрії так нагадують бенкетування славнозвісних героїв Рабле Гаргантюа і Пантагрюеля, а поява К-чеопатри перед Антонієм надзвичайно, схожа з Тріумфами Кохання раннього Відродження. Язичницька "безмірність" — одна з ілюзій Ренесансу — була так само приречена на зникнення, як і чуттєва краса Єгипту Клеопатри.

Світ цей надзвичайно крихкий і недовговічний. Він став казкою навіть для самих дійових осіб трагедії. Так, про зустріч Антонія і Клеопатри, винесену за межі сценічного часу, розповідає захопленим римлянам Енобарб, який вражає уяву своїх слухачів неймовірністю описуваних

подій. З таким, самим захопленням слухали пісні аедів про неймовірні діяння героїв давніх часів або розповіді ренесансних мореплавців, які повернулися з своїх мандрів.

Цьому світу багато в чому співзвучна природа Антонія, причому не тільки в своїй чуттєво-артистичній іпостасі. Антоній — один із. останніх сподвижників Юлія Цезаря, авантюрно-діяльний герой доби громадянських воєн. Його минуле — битва при Фарсалах, у якій він брав участь разом з Юлієм Цезарем, битва при Філіппах тощо. Усе це відбувалося недавно. Проте інтенсивний рух часу відкинув "вік Цезаря" у сферу епічного минулого. Рим доби Октавія живе за іншими законами. Про героїчні діяння Антонія згадують тепер з тим самим відстороненим захопленням, з яким розповідають про подвиги його покровителя Геракла.

Єгипет Клеопатри не знає подібного контрасту епох. Минуле, розчинене в сучасному, підпорядковане тут неквапливому плину часу, Клеопатра не тільки пам'ятає Юлія Цезаря і Помпея Великого,, спогади про них — частина її .власного [674] минулого. В Антонії Клеопатра бачить іще доблеснішого героя, ніж сам Цезар. Послідовником Цезаря вважає себе й герой. Саме в Єгипті визрівають найчесто-любиіші плани Антонія, який раз у раз переживає спалахи енергії, що нагадують про колишню "римську доблесть" героя.

Протагоніст трагедії постійно прагне бути "доблесним" Антонієм у коханні й честолюбстві, у гніві й насолоді. Непогамовність — не просто риса характеру героя, але й вимога, яку він ставить до себе, створюючи свій образ за законами епічної доблесті. Моделюючи самого себе, Антоній на початку дії постійно перебуває в стані титанічного напруження. Вирішивши, що "велич вся життя" — в коханні, герой вимагає від себе безмежної пристрасті. Він проклинає Рим, відмовляється від боротьби за владу. Проте героїчний максималізм героя за-леречує бездіяльність. Повстав Секст Помлей, і протагоніст поспішає залишити Єгипет. Кохання відкинуте ним як ганебна слабкість, єгипетське життя

здається порочним, недостойним римлянина. Герой — саме втілення "безмірного" честолюбства.

Вирвавшись за межі розслаблюючих чарів Александрії, Антоній, здавалося б, знову має можливість стати самим собою. Риму загрожує громадянська війна. Проти тріумвірів повстав Секст Помпей, у боротьбі з батьком якого відстоював своє право на владу Юлій Цезар. Проте саме тепер особливо яскраво виявляється необоротність руху часу. Рим став інший, змінився і Антоній. Октавій — політичний спадкоємець Цезаря, але позбавлений його величі. Не рівний своєму батькові й Помпей. Його слова про Брута "та інших поборників свободи" всього лише пусті фрази. Відступлення Сіцілії і Сардінії одразу ж примушує героя примиритися з тріумвірами. Виразна сцена на галері Помпея. Пірат Менас пропонує Сексту вбивство тріумвірів. Помпей охоче згодився б на це, якби його сподвижник таємно виконав задумане. Від давнього поняття "римської честі" залишилася тільки видимість. Гротескна й атмосфера бенкету, де правителі Римської держави постають в комічно-зниженому образі.

Римська реальність виявляється ще віддаленішою від епічного ідеалу, ніж витончена непорушність світу Клеопатри, який зберіг принаймні чуттєво-естетизо-вану природу. Опинившись у Римі, Антоній надривно відчуває свою неадекватність тому, що відбувається. Йому раз у раз доводиться відмовлятись від самого себе: упокорюватись перед Октавієм, зрікатися кохання до Клеопатри тощо. Герой з усією притаманною його натурі пристрасністю усе ще прагне виконати взяту на себе роль "доблесного Антонія". Він погоджується на шлюб з Окта-вією, примирюється з тріумвірами, готується до парфянського походу. Однак, прагнучи зберегти вірність самому собі, герой найбільше суперечить своїй природі. Взята Антонієм на себе роль уже перевищує реальні можливості його натури.

Вступає протагоніст і в конфлікт з часом. Героїчна "безмірність" Антонія незрозуміла Октавієві, майбутньому правителю Риму. Іноді вона навіть захоплює його, як підсвідомо приваблюють його і "пороки" коханого Клеопатри. Проте сам Октавій аж ніяк не здатний на

шаленство. Для нього пропозиція Аитонія вирішити кінець боротьби за владу особистим поєдинком позбавлена сенсу. Часи особистої доблесті відійшли в минуле. Новим обставинам більше відповідає прозаїчна діловитість майбутнього Августа, ніж епічна "безмірність" Антонія. [675]

Вступаючи в конфлікт з часом, трагічний протагоніст п'єси вступає в суперечність і з самим собою, його внутрішній світ позбавлений гармонії. Трагічно переживаючи свою "дегероїзацію", Антоній бачить її причину в пристрасті до Клео-патри. Відрікаючись від голосу почуття, герой лише збільшує розлад з самим собою. Всупереч волі героя, його природа виявляє здатність до саморозвитку. Приклад цього — несподівана для самого Антонія втеча в битві при Акції. Проте саме в стихійній слабкості героя і виявляється "безмірне" багатство його натури, здатної не тільки на героїчну звитягу, а й на людську слабкість.

У висвітленні людської "слабкості" доблесного Антонія і полягає сценічна функція образу Клеопатри. Одиничний за своїм характером, цей образ багатьма нитками пов'язаний з усією творчістю Шекспіра. У ньому — язичницька чарівність Венери ("Венера і Адоніс"), мінливість Крессіди ("Троїл і Крессіда"), чуттєва краса "смуглявої леді сонетів". Почасти схожі з химерами Клеопатри й примхи героїнь Шекспірових комедій. Проте все це розчинене в неповторній природності внутрішнього світу Клеопатри, стихійного, як сама природа пристрасті. В жодній іншій героїні Шекспіра жіноче начало не було таке акцентоване, гранично оголене. її стихія — вода, покровителька — богиня родючості Ізіда. Подібно до того, як води Нілу приносять то голод, то достаток, Клеопатра обдаровує Антонія і радощами, і стражданнями. "При тім Клеопатра не молода, наївна дівчина, як Джульєтта, що безоглядно оддається одному своєму чуттю, не ангельська, строга невинність, як Корделія, не фурія в жіночій подобі, як леді Макбет, не безсердечна злочинниця, як Гонеріль, не гіпокритка," як Гамлетова мати, не вірна і при тім геройська жона, як Порція, ані не чула та лагідна, як Дездемона. В ній змішані всі елементи жіночої вдачі в дивну, оригінальну цілість" (І. Франко).

Жіноча "слабкість" і є "доблесть" Клеопатри. У цьому вона рівновелика Анто-нієві. Основна сфера її дії — це сфера почуття. І тут Клеопатра прагне до цілковитого торжества. Подібно до того як великий римлянин жадає влади над світом, Клеопатрі необхідно володарювати над самим Антонієм. І для цього її почуття повинне бути невичерпно розмаїтим, неповторним у своїй мінливості. Уся багатоманітність людської натури стиснута в Клеопатрі, сконцентрована в апріорно негероїчному, суто жіночому началі її натури. Втеча Антонія при Акції — це найвищий тріумф героїні.

Клеопатра може бути нещирою і керуватися розрахунком. У вирішальній битві, боячись цілковитого розгрому, вона відводить єгипетські кораблі, намагається обманути Октавія, приховавши від нього частину своїх скарбів, тощо. Інстинкт самозбереження часом приглушує в її душі голос пристрасті. Дії героїні нерідко імпульсивні й неначе позбавлені сенсу. Проте Клеопатра чарівна навіть у своїх примхах. Холодний і байдужий до її "чарів" лише один Октавій.

Причина неповторної чарівності цариці Єгипту — в її цілковитій тотожності самій собі, тому світу, який її оточує. Клеопатра немислима поза п'янкою атмосферою александрійського палацу з його витонченою розкішшю. її пристрасть — плід довгого розвитку східноелліністичної культури почуття. Особисте, соціальне, навіть космічне начала постають в образі цариці Єгипту в гармонійній цілісності. [676] Незважаючи на всі спроби Антонія утвердити себе в новій реальності Риму, між доблесним полководцем епохи громадянських воєн і суспільством часів утвердження принципату вже неможлива єдність. Єгипет Клеопатри існує лише доти, доки існує його правителька. Разом з Клеопатрою зникає і все її оточення.

Пристрасть для "навіженої" Клеопатри — не примха, а природний вияв її характеру, самої особистості героїні. В ній — її минуле і сьогоднішнє. Мінлива в своїх бажаннях цариця прагне, власне, одного — щоб Антоній належав їй цілком. Проте Клеопатра хоче бачити в ньому лише "доблесного", "безмірного" Антонія. У цьому— трагічна помилка

героїні. Спонукаючи Антонія до титанічних проявів його натури і водночас розчиняючи героїзм коханого в чуттєвій стихії пристрасті, Клеопатра дедалі посилює розлад в душі героя. Сліпота трагічного афекту героїні — в нерозумінні того, що лише "негероїчний" Антоній міг би цілком підкоритись голосу почуття. Примушуючи протагоніста жити на героїчній межі, в трагічному протиборстві з самим собою і з навколишнім світом, Клеопатра неминуче наближає загибель Антонія.

В міру розвитку дії цей конфлікт дедалі загострюється і розв'язується у фіналі трагедії вже на новому рівні. Антоній зазнає цілковитої поразки в боротьбі з Октавієм. Друзі кидають його. Залишає героя бог-покровитель Геркулес. "Безмірний" епічний Антоній стає Антонієм-Людиною. Він прощає Енобарба, який зрадив його. Почуття героя очищається від ревнощів і підозр до Клеопатри. Саме тепер він знаходить ту цілісність, якої прагнув. Фінал трагедії сповнений сумної краси і гармонії.

Доблесно вмирає Антоній,— "Антонія не Цезар переміг, Антоній сам себе подужав",— здобуваючи ціною загибелі нове знання про світ, про самого себе. Разом з Антонієм гине й Клеопатра. її загибель не несподівана. Прекрасна цариця Єгипту помирає так само природно, як і жила. Буря почуттів у душі героїні — небажання брати участь у тріумфі Октавія, страх смерті й т. д.— розчиняється в пристрасному бажанні бути разом з "доблесним" Антопієм і в смерті. Щемливого суму сповнені слова Клеопатри: "Мені приснилось — був колись Антоній". її життя втратило тепер сенс. Доба Антонія відійшла разом із ним.

Особлива театральність п'єси, виразність характерів героїв зумовили сценічну популярність "Антонія і Клеопатри". У XVII ст. трагедія була перероблена англійським драматургом Дж. Драйденом в дусі класицизму і поставлена під назвою "Все заради кохання" (1678 р.). В кінці XIX ст. до сюжету Шекспірової п'єси звернувся один із провідних режисерів вікторіанського театру Г. Бірбом-Трі. Спектакль у Театрі його величності вражав декоративною пишністю і помпезністю. Клеопатра, убрана в срібло, із срібною короною на голові й золотим скіпетром у руках з'являлась перед глядачем на чолі довгої процесії. У Стрет-

фордському меморіальному театрі п'єсу ставила шекспірівська трупа Бенсона. У 30-і рр. XX ст. постановку "Антонія і Клеопатри" на сцені театру "Олд Вік" здійснив режисер Х. Уїльямс, який спробував воскресити єлизаветинську виставу. [677]

Серед російських постановок слід згадати спектакль 1&87 р. У ньому брали участь кращі російські актори. Роль Клеопатри зіграла Г. Федотова, Антонія — К. Ри" баков, Октавія — О. Южин.

Перший переклад, п'єси українською мовою був здійснений 1886 р. П. Кулі-шем. Передмову до трагедії написав І. Франко.

ПРИМІТКИ ДО "АНТОНІЯ І КЛЕОПАТРИ"

С. 417. Марк Антоній (бл. 83-30 до н. є.)-римський політичний діяч і полководець, сподвижник Юлія Цезаря. З 44 р. до її. є.— консул. Член II тріумвірату (Октавій, Антоній, Лепід).

Клеопатра VII (69-ЗО до н. є.) — дочка Птолемея Авлета, остання цариця Єгипту з династії Птолемеїв. Згідно із заповітом батька вийшла заміж за свого брата Птолемея Діоніса. Пізніше втратила владу, проте 47 р. до н. є. була поновлена на престолі Юлієм Цезарем. 37 р. до н. є. зблизилась із Марком Антонієм. Підтримувала його в боротьбі проти Октавія.

С. 418. ...один із трьох Усесвіту стовпів...— тобто один із тріумвірів.

Фульвія — перша дружина Марка Антонія. 41 р. до н. є. разом з братом Антонія консулом Люцієм Антонієм розпочала боротьбу проти Октавія, яка закінчилась її поразкою 40 р. до н. є.

Скудобородий Цезар — тобто Октавій Цезар (63 до н. є.— 14 н. є.), наймолодший з тріумвірів; коли загинув Юлій Цезар (44 до н. є.), йому було лінію 19 років. До 44і р. до н. є.— Гай Октавій, з 44 р. до н. є.— Юлій

Цезар Октавіан, з 27 р. до н. є.— Цезар Октавіан Август. Племінник Юлія Цезаря, який усиновив його і оголосив у заповіті своїм спадкоємцем. Після перемоги над Антонієм та усунення Лепіда — самодержавний правитель Риму. З— 27 р. до н. є.-римський імператор. Дістао від сенату титул' Августа ("Священного").

С. 421. Якщо пітні долоні не віщують плодючості...— За давніми уявленнями вологі долоні вважалися ознакою жагучої вдачі.

С. 422. Ізіда (Ісіда) — в міфології Стародавнього Єгипту богиня родючості, материнства, життя та здоров'я. Зображували її в коропі з коров'ячими рогами та сонячним диском між ними.

С. 423. Люцій — мається на увазі брат Антонія консул Люцій Антоній.

Вся Азія в руках у Лабієна.— Лабіен Квінт — римський полководець, син "трибуна Тіта Лабієна, який був прихильником Брута і Кассія. Квінт Лабієн утік до парфян і в. союзі з ними вів боротьбу проти тріумвірів. 41 р. до н. є. війська Лабієна захопили Сірію та значну частину Малої Азії. Загинув у битві" з римськими військами. Лідія й Іонія — історичні області в Малій Азії. [678]

С. 424. Сікіон — давньогрецьке місто, розташоване на Пелопоннеському півострові.

С. 425. Секст Помпей (75-35 до н. є.) — молодший сіш римського полководця та політичного діяча Гпея Помпея, прозваного Великим (106 — 48 до н. є.), члена I тріумвірату, який боровся за владу з Цезарем. 48 р. до н. є. Юлій Цезар у битві прн Фарсалі завдав військам Помпея нищівної поразки. Сам Помпей невдовзі загинув у Єгипті, його син Секст Помпей захопив Сіці.чію, звідкіля вів морську війну з II тріумвіратом.

Достоту кінський волос...— За давніми забобонами, кінський волос, попавши в застояну воду, обертався на отруйного черв'яка.

С, 429. Марк Емілій Лепід (89-12 до н. є.)-сподвижник Юлія Цезаря, потім третій з тріумвірів II тріумвірату. Усунений від влади Октавієм.

С. 431. Менекрат і Менас — за ПлуТархом, відомі пірати, які були капітанами кораблів Секста Помпея під час його перебування на Сіцілії, Як ти тікав з Модени, Де Панса й Гірцій, консули, лягли З руки твоєї...— Авл Гірцій та Кай Панса були римськими консулами. Брали участь у військовому поході Юлія Цезаря до Галлії. В тексті натяк на поразку, яку Гірцій і Панса завдали Марку Антонію в битві при Модені (43 до н. є.). Авл Гірцій під час бою загинув.

С. 432. Я — Марс, який Венеру любить.— В одному з грецьких міфів розповідається про пристрасть бога війни Марса (Ареса) до богині кохання Венери (Афродіти). Цей сюжет використано в Гомеровій "Іліаді",

С. 433. Атлант (гр. міф.)-титан, син титана Япета і Клімспи, брат Прометея. Атлант мусив тримати на своїх плечах небозвід. Так його було покарано за участь у боротьбі титанів проти богів.

Як був тут Цезар...— Після поразки Помпея Великого в битві при Фарсалі та його втечі до Єгипту Юлій Цезар розпочав свій єгипетський похід. Під час перебування в Єгипті (48-47 до н. є.) підтримав Клеопатру в її боротьбі за владу.

...й Помпей Не раз мені ув очі заглядав...— Після поразки при Фарсалі Гней Помпей Великий утік до Єгипту, де був по-зрадницькому вбитий за наказом Птолемея XIII.

С. 437. Гай Цільній Меценат (бл. 68-8 до н. є.) —римський аристократ, друг Октавія. Уславлений як покровитель поезії та мистецтв.

Марк Агріппа (63-12 до н. є.) —римський полководець, очолював військо Октавія в битві при Акціумі.

С. 440. Октавія — зведена сестра Октавія Цезаря. Після смерті свого першого чоловіка Марка Клавдія Марцелла — дружина Марка Аніовія.

С. 443. Кідн — річка в Малій Азії. [679]

С. 448. Як фурія в вінку із змій! — Фурії (рим. міф.) — демони підземного царства, божества помсти та докорів сумління; ототожнювалися з грецькими еріниями. Фурій зображували у вигляді потворних старих жінок із зміями у волоссі та бичем у руках.

С. 450. Нарціс (гр. міф.)-прекрасний юнак, син річкового бога Кефіса та наяди (річкової німфи) Ліріопи. Нарціс закохався у своє відображення у воді і помер від любовної туги. Боги обернули Нарціса на квітку. Сюжет міфа використано в "Метаморфозах" Овідія.

С. 451. Горгона — див. приміт. до с. 368.

...Юлій Цезар Брутові явився Тоді в Філіппах...— Марк Юній Брут (85—42 до н. є.) — римський політичний діяч, прихильник аристократичної республіки. Разом з римським полководцем Гаєм Кассієм Лонгіном (пом. 42 до н. є.) очолив змову проти Юлія Цезаря. Після поразки під Філіппами Брут і Кассій покінчили з собою. Римська легенда розповідає, що напередодні битви Брут побачив привид убитого ним Цезаря (див. трагедію "Юлій Цезар").

С. 457. Епікур (341-270 до н. є.)-давньогрецький філософ-ма-теріаліст. Вважав, що сенсом людського існування є досягнення тілесних та духовних утіх. Заперечував можливість втручання богів у життя людини. Був послідовним ворогом забобонів та марновірства.

С. 459. Сізіфів труд — нескінченна та важна праця, позбавлена будь-якого сенсу. Сізіф (Сісіф) — відомий своєю хитрістю і лукавством міфічний володар Корінфа. За намагання обманути саму смерть був змушений вічно викочувати на гору величезний камінь.

Бахус (Вакх, рим. міф.) —бог рослинності, покровитель виноградарства та виноробства.

С. 461. Пакор — син Орода I, царя Парфії (56-36 до н. є.).

Марк Ліціній Красс (бл. 115-53 до н. є.) —римський полководець, член I тріумвірату (Цезар, Красс, Помпей). Загинув у битві з військами Орода I.

С. 469. Брудне поріддя хоті їх брудної.— Маються на увазі діти Антонія та Клеопатри: сини Александр і Птолемей та дочка Клеопатра.

С. 472. Акціум (Акцій)-мис на західному узбережжі Греції. С. 474. Фетіда (гр. міф.) — богиня моря.

С. 481. Весталки — жриці богині домашнього вогнища та вогню Вести. Зрікалися шлюбу й повинні були зберігати цнотлизість.

С. 486. Гучніш биків басанських...— Басан — місцевість у" Малій Азії. Була відома в давнину численними стадами диких биків.

С. 501. Алкід — одне з імен Геракла.

Я весь горю, як в Нессовій сорочці...— Несе (гр. міф.)-кентавр, який був уражений Гераклом на смерть за спробу збезчестити його дружину Деяніру. Перед [680] смертю Несе віддав свою закривавлену сорочку Деянірі, сказавши, ніби та має здатність повертати подружню вірність. Згодом, коли Геракл зрадив дружину, вона передала йому цю сорочку через свого раба Ліхаса. Надягнувши сорочку, Геракл відразу відчув страшні муки і, розгніваний, кинув Ліхаса в море.

С. 502. Так Теламон за зброєю Ахілла Не побивався...— Мається на увазі Аякс Теламонід — герой Гомерової "Іліади", уславлений своєю силою та безоглядною мужністю. Після загибелі Ахілла хотів заволодіти його зброєю, але зазнав поразки в сутичці з Одіссеєм.

Фессалійський вепр.— Караючи калідонського володаря Ойнея, богиня Артеміда, згідно з давньогрецьким переказом, нібито наслала жахливого кабана, який спустошував усю країну. Полювання на нього очолив Мелеагр, син Ойнея.

С. 504. А почет весь Дідони та Енея...— Антоній згадує давньоримський міф про любов троянця Енея до карфагенської цариці Дідони. Герой вважає, що його кохання до Клеопатри має бути ще більш уславлене, ніж любов Дідони та Енея.

С. 509. Такого набалакаю Фортуні, Що спересердя колесо зламає....— Давньоримську богиню долі Фортуну найчастіше зображували на колесі — символі змінності людського щастя — з пов'язкою на очах.

С. 519. Лівія Друзілла (56-29 до н. є.) —третя дружина Октавія.

Олена АЛЕКСЄЄНКО